

The Right to Resist Against Occupation: Emphasizing the Situation in Palestine

Amir Maghami*, Omid Shirzad**

Abstract

From the perspective of international law, the conflict between resistance groups and the occupying power is subject to the rules of international humanitarian law governing international armed conflicts. The current exploratory-analytical research has attempted to explain the basis and sources of this right by relying on the idea of "Natural Rights" and in the light of international law, exploring its effects. Based on this, in the light of natural rights and specifically the right to self-determination as one of the peremptory norms of international law.

The concept of "occupation," despite its seemingly simple appearance which denotes the presence and domination of foreign forces in a country, is a complex concept that has been defined in different meanings such as acquiring homeland or domination and imposing military authority on land belonging to another. The legitimacy or illegitimacy of a conflict does not affect the application of humanitarian law; however, the legal order cannot ignore the inherent qualities of human beings such as belonging to their land and property and consequently respecting the defense of the land.

Within this framework, the question arises: do the people of the land that have been attacked and aggravated without being members of the armed forces of their country have the right to armed resistance against the

How to Cite: Maghami, A., Shirzad, O. (2024). The Right to Resist Against Occupation: Emphasizing the Situation in Palestine, *Journal of Legal Studies*, 16(1), 1-42.

* Assistant Professor, Faculty of Administrative Sciences and Economics, Department of Law, University of Isfahan, Isfahan, Iran. Email: a.maghami@ase.ui.ac.ir.

** Assistant Professor, Department of Law, Political Sciences and History, Department of Law, Yazd University, Yazd, Iran. (Corresponding Author). Email: shirzad@yazd.ac.ir.

aggressor and occupation, and under what conditions is it applicable and what consequences does it have? Therefore, the present descriptive-analytical study tries to answer these questions by relying on legal principles and then on the sources of international law. Additionally, the focus of this research is on the exercise of this right concerning the occupied Palestinian territories.

In the present study, the authors first studied the basis and foundation of "the right to resistance" and in light of the doctrines of natural rights have considered natural rights as the basis for resistance. For this purpose, after a brief introduction of natural rights and their position in the philosophy of law, the right to resistance to natural rights with a historical approach has been measured and evaluated. Accordingly, this paper claims that the restoration of the right to resistance as a natural right in the traditional natural rights and thought of the ancient and middle ages is difficult because to accept the right to resistance in the system requires acceptance of preconditions such as "individualism" and "artificial state or man-made State"; now that both of them have a strong position in the ancient world. In other words, the citizen will have the right to resist the government, which has been involved in the creation it through a social contract. Moreover, the prevailing thought in the ancient and middle ages is not accepted by this doctrine and the enquiry into philosophical thought of that section shows that the state, like some of the previous and innate phenomena such as the family, is considered as a natural institution that existed before the individual and essentially no right to "create" and "durability" of the State. In addition, he has an underlying "individualist" right to resistance, according to which a human being, as a human being and as a moral agent of the creator of the state, can resist the trust entrusted to the state through supervision, reform and even rebellion, and in this way, the right to resist, and he will claim his right to self-determination.

Writers in the light of the thought of philosophers such as Locke and Kant and relying on doctrines and natural law such as the nature of man and desire for independence, self-authority, "trust relationship" between the people and the ruler, and especially the right to self-determination, deserve the right to resistance. According to the above-mentioned thoughts, the right of revolt against the government of the civil uprising can be proved for the citizen, therefore it can be said that inherent right of State to self-defense do not preclude the right by the people of the occupied land, against the occupying government.

In a simple manner, as in the school of natural rights in the form of individual and as a nation in a collective way, they have the natural right to self-determination and against the occupying government as a violation of

this right, they have the right to resist. The first protocol of 1977, has been recognized as an international armed conflict the conflict between resistance groups and occupying power and numerous documents of the United Nations General Assembly and other international entities have endorsed this right. Therefore, it can be said that arming civilians is sometimes the last remedy to preserve the territorial integrity of a country. However, the theory of self-defense does not cover the resistance or resistance groups organizations fight against occupation. The right to resistance can only be inferred from the concepts of human rights and the natural right to self-determination; although the channel and the conditions of applying this right are subject to humanitarian law.

With these words, the occupying power does not have the right to resort to self-defense except in its territory - not the occupied territories - and the right to resist is a tool and approach to end the occupation, which is at first a violation of international law itself. And secondly, the rules regarding the duty to terminate occupation, are still legally incomplete. Third States have an obligation to not protect the occupying State and not to recognize the situation of occupation and its results. However, exercising the right to resist is not without responsibility. Resistant forces can have individual international criminal responsibility, and on the other hand, in certain situations, the resistance group may be attributed to the relevant government and cause the government's international responsibility. Therefore, the effort of the resistance group to respect humanitarian law is important both for maintaining the position and legitimacy of the group and determining the nature of the conflict, as well as in terms of the related effects and responsibilities and from causing more harm to the civilians in the occupied territory.

Keywords: Armed Conflict, International Humanitarian Law, Occupation, The Right to Resistance, The Right To Self-Determination.

Article Type: Research Article.

حق مقاومت در برابر اشغال؛ با تأکید بر وضعیت فلسطین

امیر مقامی*، امید شیرزاد**

بایسته است تا برای آن‌که آدمی به‌عنوان آخرین راهکار، ناگزیر از شوریدن علیه بیدادگری و ستمکاری نباشد، به پاسداری حقوق بشر از راه حاکمیت قانون همت گمارد...

مقدمه اعلامیه جهانی حقوق بشر، ۱۹۴۸

چکیده

از منظر حقوق بین‌الملل، مخاصمه میان گروه‌های مقاومت ضد اشغال خارجی و قدرت اشغالگر، مشمول قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه حاکم بر مخاصمات مسلحانه بین‌المللی است. آیا می‌توان این مخاصمه را بر اساس «حق مقاومت» صورت‌بندی و چنین حقی را در منظومه حق‌ها جای داد؟ مبانی، منابع و آثار اعمال این حق کدام‌اند؟ پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش اکتشافی-تحلیلی کوشیده مبنا و منابع این حق را با تکیه بر اندیشه حقوق طبیعی و در پرتو حقوق بین‌الملل تبیین کند و آثار آن را بکاود. بر این اساس در پرتو اندیشه حقوق طبیعی و مشخصاً حق تعیین سرنوشت به‌عنوان یکی از قواعد آمره حقوق بین‌الملل به نظر می‌رسد مردم سرزمین تحت اشغال (جزئی یا کلی)، می‌توانند حق بر مقاومت را با رعایت موازین حقوق بین‌الملل استیفا کنند. البته قلمرو این حق محدود به سرزمین اشغالی و دوران اشغال است و منحصر به مقاومت مسلحانه نیست. ضمن اینکه قدرت

* استادیار حقوق بین‌الملل، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، گروه حقوق، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

Email: a.maghani@ase.ui.ac.ir

** استادیار حقوق عمومی، دانشکده حقوق، علوم سیاسی و تاریخ، بخش حقوق، دانشگاه یزد، یزد، ایران.

Email: shirzad@yazd.ac.ir

اشغالگر نیز در سرزمین اشغالی، حق توسل به دفاع مشروع را ندارد و می‌توان گفت حق مقاومت، تضمینی برای خاتمه بخشیدن به اشغال فراهم می‌کند. باین حال مشروعیت مقاومت مانع از آن نیست که اعضای گروه مقاومت در برابر نقض حقوق بشر و حقوق بشردوستانه مسئولیتی نداشته باشند و ممکن است در مواردی اعمال ایشان قابل انتساب به دولت ذی‌ربط نیز باشد.

واژگان کلیدی: اشغال، حق تعیین سرنوشت، حقوق بین‌الملل بشردوستانه، حق بر مقاومت، مخاصمه مسلحانه.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی.

سرآغاز

مفهوم «اشغال» به‌رغم ظاهر ساده‌اش که حضور و سلطه نیروی خارجی را در یک سرزمین به ذهن متبادر می‌سازد، از حیث حقوقی بین‌المللی مفهومی پیچیده است که در معانی مختلفی همچون کسب سرزمین بلاصاحب^۱ یا استیلا و اعمال اقتدار نظامی بر سرزمین متعلق به دولتی دیگر، تعریف شده است. پذیرش هر تعریف، می‌تواند آثار متفاوتی داشته باشد و بخصوص اگر تعهدات قراردادی طرف‌های مخاصمه موردنظر باشد، بلاصاحب‌بودن یک سرزمین یا به‌عبارت‌دیگر، عدم تأسیس دولت در یک سرزمین، ممکن است به عدم قابلیت اجرای قواعد قراردادی مرتبط با اشغال به‌ویژه از منظر حقوق بشردوستانه منجر شود. البته این موضوع که تعهدات حقوق بشری هر دولت - از جمله دولت اشغالگر - و مشخصاً تعهدات ناشی از میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، در خارج از قلمرو آن دولت و از جمله در سرزمین «تحت کنترل» آن دولت قابل‌اعمال است، امروزه پذیرفته شده است (ICJ, 2004: para 111). با در نظر گرفتن ماده ۴۲ کنوانسیون چهارم لاهه ۱۹۰۷ و ماده ۲ مشترک کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو، این «اعمال کنترل واقعی» بر سرزمین خارجی است که اجرای قواعد راجع به اشغال را پیش می‌کشد.

مشروعیت یا عدم مشروعیت یک مخاصمه، تأثیری بر اعمال قواعد حقوق بشردوستانه ندارد؛ اما نظم حقوقی نیز نمی‌تواند اوصاف ذاتی بشر نظیر تعلق خاطر به سرزمین و ملک خویش و در نتیجه احترام به دفاع از سرزمین را نادیده بگیرد. چه بسا به سبب ارزش دفاع از وطن است که ابراز همدلی یا حتی کمک‌های مالی و مادی به نظامیان از شمول «مشارکت مستقیم در مخاصمه» تلقی نشده و مشارکت داوطلبانه‌ی غیرنظامیان در سپرهای انسانی نیز از آنجاکه ناشی از همان تعلق خاطر است، غالباً موجبی برای مشروعیت حمله به ایشان قلمداد نشده است (De Belle, 2008: 906).

در همین چارچوب این پرسش قابل طرح است که آیا مردمان سرزمینی که مورد حمله و تجاوز خارجی قرار گرفته بدون آن‌که عضو نیروهای مسلح کشور خود باشند، حق دست بردن به اسلحه و مقاومت در برابر نیروی متجاوز و اشغالگر را دارند یا نه و اگر آری، مبنای این حق چیست؟ تحت چه شرایط و موازینی قابل اعمال است و چه آثاری دارد؟ از این رو پژوهش توصیفی-تحلیلی حاضر می‌کوشد ابتدا با توسل به مبانی حقوقی و سپس تمسک به منابع حقوق بین‌الملل، پاسخ‌هایی برای این پرسش‌ها تمهید کند. به علاوه کانون توجه این پژوهش، اعمال این حق در ارتباط با سرزمین‌های اشغالی فلسطین است. برای این منظور باید توجه داشت این موضوع که اسرائیل، بعضاً کنترل خود بر مناطق فلسطینی را «اداره مدنی»^۱ نامیده است؛ این واقعیت را تغییر نمی‌دهد که کنترل مزبور ناشی از وضعیت اشغال است. همچنین اسرائیل مدعی است کنوانسیون چهارم ژنو بر سرزمین‌های فلسطینی از جمله کرانه باختری و نوار غزه مطلقاً قابل اعمال نیست (Roberts, 1989: 29)؛ لیکن دیوان بین‌المللی دادگستری در نظر مشورتی خود در قضیه دیوار، صراحتاً این ادعا را رد کرد و بخش‌هایی از کنوانسیون را بسته به ماهیت تعهدات مندرج، قابل اعمال دانست (ICJ, 2004, para 126). از حیث ساختار تحقیق، مقاله در چهار بخش سامان یافته است؛ در بخش نخست از منظر فلسفه

حقوق، چرایی حق بر مقاومت تحلیل خواهد شد. در بخش دوم حق مقاومت در برابر اشغال از منظر حقوق بین‌الملل بررسی می‌شود^۱ و بخش‌های سوم و چهارم، به آثار استیفا این حق و نیز تحلیل تعهدات گروه‌های مقاومت اختصاص یافته‌اند.

۱. اندیشه حقوق طبیعی؛ مبنا و موجه‌ساز حق بر مقاومت

چرایی حق و واکاوی مبانی موجه‌ساز آن، از مسائل اصلی فلسفه حقوق و مقدم بر بررسی منابع، قلمرو و آثار حق است (Rasekh, 2015:46-55 & Javid, 2018: 20). اگر بتوان حق-ازجمله حق بر مقاومت- را از منظر مکاتب فلسفه حقوق توجیه کرد طبیعتاً زمینه استیفا آن توسط ذی‌حق فراهم شده و می‌توان تعهداتی را جهت احقاق آن، متوجه طرف متعهد کرد.

در باب منشأ و بنیان‌های موجه‌ساز حق، اندیشه‌ورزی‌های مفصلی هم در مکاتب عقلی-انسانی و هم در مکاتب الهی-دینی صورت پذیرفته و بخشی از تاریخ اندیشه بشر از پیش از میلاد مسیح تا به امروز را به خود اختصاص داده است. در چشم‌اندازی کلی می‌توان گفت مکاتب فلسفه حقوق، منشأ حق را در دو گزاره «خدا-طبیعت» و «انسان» بررسی کرده‌اند (Rahmatollahi & Agha Mohammad Aghaei, 2018:29-39). مکتب «حقوق طبیعی» که ریشه تاریخی عمیقی دارد و مبتنی بر منشأ خدا-طبیعت است، سخن از حق‌هایی است که انسان به دلیل جزئی از طبیعت بودن از آن‌ها برخوردار است. از این منظر، حقوق طبیعی یعنی حق‌های برخاسته از طبیعت موجود در هستی (Javid, 2018:37). بنابراین حق از پدیده‌های مادی، عینی و وضع‌شده توسط

۱. بدیهی است در سراسر این تحقیق، مفهوم «مقاومت» در معنای مصطلح خاص آن در حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه یعنی مقاومت نیروهای مردمی در برابر اشغال به‌کاررفته است و مقصود از آن، مقاومت نیروهای مسلح وابسته به نیروهای نظامی دولت در مقابله با تجاوز خارجی نیست. همچنین چنان‌که در متن روشن خواهد شد مفهوم مزبور، ضرورتاً با مفهوم مقاومت که در ادبیات سیاسی کشورمان رایج است نیز یکسان نیست؛ گرچه در مواردی با آن همپوشانی دارد.

آدمی یا جامعه محسوب نمی‌شود؛ بلکه حاکی از امتیازهایی است که فراتر از اراده حکومت قرار دارد و قانون‌گذار صرفاً باید آن اصول و ارزش‌ها را کشف کرده و راهنمای خود قرار دهد. در مقابل، مکتب «حقوق موضوعه یا حقوق وضعی»، منشأ حق‌ها را اراده قراردادی انسان‌ها و تفاهم متقابل ایشان در زندگی اجتماعی دانسته و در نگاهی سیاسی، دولت برآمده از قرارداد اجتماعی انسان‌ها را «واضع» حق‌ها و نه «کاشف» آن‌ها می‌داند.

هرکدام از مکاتب حقوق طبیعی و حقوق وضعی به واسطه انتساب به مقاطع زمانی- مکانی خاص و اندیشه فلاسفه مختلف، دستخوش تحولاتی شده‌اند و این سیر تطور و تغییر در توجیه مبانی حق‌ها نیز اثرگذار بوده است. برای مثال می‌توان در مکتب حقوق طبیعی از اندیشه‌های کیهان‌محور عصر باستان، اندیشه‌های خدامحور عصر میانه و اندیشه‌های انسان‌محور عصر جدید (دوران روشنگری) یاد کرد و در حقوق موضوعه که پیشینه‌ای کمتر نسبت به مکتب حقوق طبیعی دارد، از نظریات سود انکار و فایده‌گرایی قرن نوزدهم تا دیدگاه‌های وضعی و اثبات‌گرایی قرن بیستم سخن به میان آورد. در ادامه تلاش می‌شود بنیان حق بر مقاومت از منظر مکتب حقوق طبیعی تحلیل شود.

۱-۱. مفهوم شناسی مختصر حقوق طبیعی

حقوق طبیعی، ارزش‌ها و آزادی‌هایی است که ملازم طبیعت انسان است و انسان به حکم انسان بودن خود از آن‌ها برخوردار است (Movahed, 2002: 71). این حق‌ها مشتمل بر قواعدی برتر از اراده حکومت هستند و چون غایت مطلوب انسان است، قانون‌گذار باید کوشش کند تا آن‌ها را بیابد و راهنمای خود قرار دهد (Katouzian, 2019: 40-41). البته برای تضمین عملی حق‌ها، به پشتوانه اقتدار سیاسی حکومت لازم است حق‌ها در قالب قانون ریخته شود؛ درعین حال دولت، حق‌ها را خلق نمی‌کند بلکه آن‌ها را کشف کرده و به رسمیت خواهد شناخت (Rasekh, 2015: 39-53). این قواعد، ساخته و پرداخته انسان نبوده و انسان تنها موظف به شناخت و پیروی از

آن‌هاست. البته میان «حق طبیعی»^۱ و «قانون طبیعی»^۲ تمایز وجود دارد؛ بدین صورت که مفهوم نخست مبتنی بر مفهوم دوم است و قانون طبیعی، منشأ پیدایش حقوق طبیعی است (Rahmatollahi & Agha Mohammad Aghaei, 2018:49-52).

حال سؤال اینجاست که آیا می‌توان در منظومه حق‌های طبیعی و بر بنیان قانونی طبیعی، حق طبیعی مقاومت در برابر دولت عصیانگر و ناقض قانون اساسی (برای شهروندان) و یا دولت اشغالگر (برای مردم سرزمین اشغالی) را به رسمیت شناخت؟ آیا می‌توان به مقتضای نظم کیهانی، اراده الهی و یا طبیعت بشر (به‌عنوان قوانین طبیعی)، در کنار حق‌هایی نظیر حیات، تعیین سرنوشت، رأی، کار، آموزش و محیط‌زیست سالم، از حق بر مقاومت در برابر عصیان‌های داخلی و خارجی دولت شرور یاد کرد؟

۲-۱. حق بر مقاومت در نظریه حقوق طبیعی سنتی

بررسی اندیشه‌های صاحب‌نظران مکتب حقوق طبیعی از دوران باستان تاکنون مؤید آن است که آنان هر یک خوانش خاصی از قانون طبیعی به‌مثابه بنیاد حق طبیعی داشته‌اند. افلاطون و ارسطو و سیسرو، قانون طبیعی موجد حق طبیعی را بازتابی از قوانین کیهانی و نظم طبیعی اشیا تلقی کرده‌اند که تابع تصدیق یا تکذیب بشر نیستند. در عصر میانه و با حاکمیت کلیسا و قرائت وی از مسیحیت، قانون طبیعی بیشتر منتسب به اراده الهی و متون کتاب مقدس شد و رنگ و لعابی مذهبی پذیرفت. در این دوران آکویناس قدیس با طرح مفهوم قوانین جاویدان، الهی، طبیعی و بشری و در فضایی الهیاتی-دینی در مسیر احیای مکتب حقوق طبیعی در قرون وسطی حرکت کرد؛ ولی تفحص در اندیشه وی نشان می‌دهد دغدغه اصلی وی نه حقوق طبیعی، بلکه ارائه تفسیر و چارچوبی نظری برای جایگاه وحی و قوانین الهی در نظام هنجاری جوامع انسانی است (Ghari, Seyed Fatemi, 2011:112)؛ به‌عبارت‌دیگر، اندیشه حقوق طبیعی مداران قرون وسطی در

1. Natural right
2. Natural law

پی اثبات جایگاه مهم قوانین ازلی خداوند در حیات انسانی بود و قانون‌گذاری منطبق با سنت ثابت الهی را تعقیب می‌کرد.

حسب ملاحظات یادشده، بازیابی حق بر مقاومت به‌مثابه حقی طبیعی در عصر باستان و میانه و در نظریه حقوق طبیعی سنتی کاری دشوار است، زیرا نگارندگان قائل به این هستند که پذیرش حق بر مقاومت در منظومه حق‌ها، نیازمند قبول پیش‌شرط‌هایی فلسفی همچون «فردگرایی» و «دولت مصنوع یا حاصل صنوع بشر» است؛ حال آنکه هردو انگاره و پیش‌شرط جایگاه پررنگی در دنیای باستان و میانه ندارند. فردگرایی، باور به اولویت و اصالت فرد نسبت به هر گروه اجتماعی یا نهاد جمعی است. آموزه‌های فردگرا ضمن جای دادن فرد در کانون نظریات سیاسی-اجتماعی، اغلب متضمن معانی دولت حداقلی است و از توسعه قلمرو جامعه مدنی و حوزه خصوصی، کاهش اقتدار سیاسی و گسترش حیطه انتخاب و گزینش فردی دفاع می‌کنند (Heywood, 2010:173-175). انگاره دولت مصنوع نیز نقطه مقابل انگاره دولت طبیعی یا ارگانیک است. در نظریه ارگانیک، دولت قبل از فرد وجود داشته، ادامه مسیر تکاملی خانواده و جامعه به شمار می‌رود و ارگانسمی طبیعی است که انسان برای تأمین هدف خاصی آن را ایجاد نکرده است. در این رویکرد دولت، خود واجد غایتی والاتر از غایات جزئی و فردی است. حال آنکه نظریه رقیب-دولت مصنوع یا مکانیک-دولت را حاصل صنوع بشر و پدیده‌ای برخاسته از اراده انسانی تلقی می‌کند. در این تلقی دولت از جامعه و فرد جدا می‌شود (Rahmatollahi, 2009: 18-19). به باور صاحبان این قلم، شناسایی حق بر مقاومت در برابر دولت، متوقف بر حصول و پذیرش پیش‌شرط‌های یادشده است که در عصر نوزایش و تحولات نظری-عملی عصر روشنگری (قرون ۱۷ و ۱۸ میلادی) به اوج خود رسیدند. به دیگر سخن، شهروند زمانی حق مقاومت علیه دولت خواهد داشت که خود، در خلق و صنوع آن مشارکت داشته و از رهگذر قراردادی اجتماعی، نظام‌سازی کرده باشد. وانگهی اندیشه غالب در عصر باستان و میانه پذیرای این آموزه نیست و تفحص در اندیشه‌های فلسفی آن مقطع

نشان می‌دهد دولت نظیر برخی پدیده‌های پیشینی و ذاتی همچون خانواده، نهادی طبیعی تلقی شده که قبل از فرد وجود داشته و اساساً برای انسان، حقی در «ایجاد» و «دوام» دولت قابل تصور نبوده است. به علاوه حق مقاومت زیربنایی «فردگرا» دارد که وفق آن، فرد انسانی به ما هو انسان و به مثابه فاعل اخلاقی خالق دولت، می‌تواند امانت سپرده شده به دولت را از راه نظارت، اصلاح و حتی طغیان بازستاند و از این طریق، حق بر مقاومت و بالمآل حق تعیین سرنوشت خویش را استیفا کند.

در نقطه مقابل، نگرش جمع‌گرا با قائل شدن اصالت برای جامعه و نهادهای جمعی به ویژه دولت، بر گزاره‌هایی همچون نظم و انسجام اجتماعی، یکپارچگی ملی، حفظ سنت‌های بومی، عجز فرد از تشخیص خیر و فضیلت و نقش دولت در تعریف الگوی مطلوب زندگی تأکید می‌ورزد (Shirzad, 2020: 375-383) و از این منظر پذیرای حق مقاومت در برابر دولت و نافرمانی در برابر قوانین زائیده اراده دولت نیست. اندیشه جمع‌گرا بر اجتماعی بودن انسان و هنجارگذاری جمعی پای می‌فشارد و دولت ارگانیک یا طبیعی را نهادی تلقی می‌کند که از طریق قاعده‌سازی و وضع قوانین جمعی، منافع عمومی را دنبال می‌کند. دولت در این نگرش، نماد اراده عام و نهادی «پایدار و مانا» تلقی می‌شود که ضمن مشخص ساختن حق‌ها و تکالیف فرمان‌بران، بهترین پاسبان خیر عمومی نیز خواهد بود؛ بنابراین می‌توان اذعان داشت که نگرش جمع‌گرا با حق بر مقاومت و طغیان علیه دولت، اساساً بیگانه است.

۱-۳. حق بر مقاومت در نظریه حقوق طبیعی جدید و عصر روشنگری

با بسط اندیشه‌های آزادی‌گرایانه و وقوع تحولاتی عینی همچون تضعیف فئودالیسم، رشد ناسیونالیسم، ظهور دولت مدرن و تطور لیبرالیسم، مفهوم قانون طبیعی نیز در عصر جدید دستخوش تغییر شد و روند عرفی شدن حقوق طبیعی آغاز شد. این روند که با نام گروسایوس هلندی پیوند یافته، حق‌های طبیعی بشر را به طبیعت انسانی گره می‌زند

و در آن و به لسان گروسوس، حق‌های طبیعی حتی اگر خداوند هم وجود نداشت قابل تحصیل‌اند.

در نظریات عصر روشنگری اروپا (قرون ۱۷ و ۱۸ میلادی) فلاسفه، حق‌های انسان را نه مدیون طبیعت و نظم طبیعی و نه وامدار آفریننده طبیعت، بلکه متکی بر خود انسان و عقل او می‌دانند. در دیدگاه عرفی^۱ به حقوق طبیعی، انسان حق‌هایی طبیعی دارد که مبتنی بر قانون طبیعی است؛ اما این قانون طبیعی، قانونی کیهانی یا الهی نیست؛ بلکه مجموعه‌ای از قوانین جاودانه و تغییرناپذیر است که در «همه انسان‌ها» یافت شده و جوهره‌ای را به وجود می‌آورد که «طبیعت انسانی بشر» نامیده می‌شود.

علی‌رغم همه اختلاف‌نظرهای موجود در باب تعریف و ارکان طبیعت انسانی، می‌توان طبیعت انسانی مشترک میان آدمیان را متشکل از سه رکن طبع و سرشت انسانی، غرایز و امیال (مشترک با حیوان) و فطرت (تُعد معنوی) انسان دانست. در فلسفه حقوق طبیعی عصر جدید، ساختمان طبیعت بشر متشکل از این سه لایه است. هرکدام از این لایه‌ها، نیازهایی برای بشر ایجاد می‌کند و «حق‌ها» پاسخی است جهت تأمین این نیازها. البته عقل در این میان نقطه تعادلی است که از برتری یک جزء بر عناصر دیگر جلوگیری کرده، پاسخی طبیعی و معقول به هریک از آن‌ها داده و بین آن‌ها هماهنگی ایجاد می‌کند (Javid, 2018: 61-74).

دکترین شاخص نظریه حقوق طبیعی جدید و عرفی، اندیشه کانت است و بسیاری از فلاسفه حقوق معاصر نیز در واکاوی چرایی حق‌های طبیعی، به سراغ این اندیشه می‌روند. کانت مبنای حق را با «برابری ارزشی میان انسان‌ها» پیوند می‌زند و حق‌ها را مبتنی بر برابری خواهی و غایت‌انگاری انسان می‌داند. در برابری ارزشی ادعا آن است که هیچ ویژگی در آدمی وجود ندارد که به‌خودی‌خود، او را برتر از انسانی دیگر بنشانند. به علاوه برابری ارزشی روی دیگر سکه غایت بودن انسان است. آدمیان ارزش

برابر دارند چون موجوداتی هستند که نباید وسیله و ابزار قرار گیرند. غایت‌انگاری به این معناست که آدمی نمی‌خواهد به شیء فرو کاسته شود؛ بلکه می‌خواهد مانند یک موجود مکرم بزید. حق در این میان یک ابزار است که در خدمت ارزش‌های یادشده قرار خواهد گرفت (Rasekh, 2015:52-58).

با تحلیل هسته و نقاط ثقل مکتب حقوق طبیعی، خمیرمایه بحث و زمینه اثبات فرضیه صاحبان این قلم -حق بر مقاومت به‌مثابه حقی طبیعی- فراهم شده است. طبع و سرشت آدمی در میل به آزادی و زعامت‌ناپذیری، برابری ارزشی با دیگران، غایت‌انگاری انسان و توجه به زیست مکرم و نیز فاعلیت اخلاقی بشر و اختیار تصمیم‌گیری و اندیشه‌ورزی، همگی از قوانین طبیعی منتسب به طبیعت انسانی به شمار می‌روند که استحقاق انسان در بهره‌مندی از حق بر مقاومت را توجیه می‌کنند. چگونه می‌توان بین قوانین طبیعی یادشده و فضای اشغال و غصب سرزمین و میهن آشتی برقرار ساخت؟ چگونه می‌توان از شهروندی که دولت متبوع او ناقض قرارداد اجتماعی و قانون اساسی است و در امانتی که شهروند به وی سپرده خیانت کرده، به‌مثابه شهروندی مکرم و صاحب حق طبیعی یاد کرد؟

در پاسخ به این مسائل، جان لاک، دیگر فیلسوف برجسته عصر روشنگری، از بزرگانی است که ضمن طرح نظریه «رابطه امانی» میان مردم و هیئت فرمانروایان، ارتباط وثیق حق بر مقاومت با حقوق طبیعی را خاطر نشان ساخته است. سنجش فلسفه سیاسی لاک و آموزه‌های آن در باب بی‌طرفی حکومت، تفکیک قوا، عنصر رضایت در تشکیل دولت، گذار به وضع مدنی و ... مجاللی دیگر می‌طلبد (Sanaei, 2005: 83-98 & Tully, 1993: 70-23)، ولی آنچه با موضوع تحقیق حاضر ارتباط مستقیم دارد، حق طغیان (شورش، انقلاب و یا مقاومت در برابر دولت عصیانگر) در اندیشه لاک است.

به‌زعم لاک، قدرت عمومی از طرف عموم، مبتنی بر عنصر «رضایت» و باهدف تحقق خیر عمومی و صیانت از مالکیت و آزادی اشخاص، موقتاً از رهگذر قرارداد اجتماعی و به شکل امانی به حاکم سپرده شده است. مقتضای رابطه امانی حاکم و مردم

این است که حاکم مانند هر امین دیگر، نفع و مصلحت مالک را لحاظ کند. «تجاوز از پیمان امانت‌داری، وصف امین را از بین می‌برد و آنگاه است که صاحب اصلی قدرت می‌تواند حاکمیت را از امین خود بازستاند و به دیگری سپارد» (Katouzian, 2019: 57). خیانت‌دramانت از طرف حاکم، آشکال مختلفی می‌یابد که قانون‌گذاری مغایر با قوانین طبیعی یکی از آنهاست. قانون موضوعه نباید امری را الزامی سازد که قانون طبیعی ممنوع ساخته یا چیزی را ممنوع کند که قانون طبیعی مباح انگاشته است. حکمرانی سلیقه‌ای و مغایر با قرارداد اجتماعی و به بردگی گرفتن توده‌ها، دیگر آشکال این خیانت‌دramانت است که در آثار لاک منعکس شده و حق مردم در طغیان و مقاومت را توجیه می‌کند (Locke, 2003: 166).

بنابراین در تفکر لاک، مردم به صرف ورود به وضع مدنی و جامعه سیاسی از همه حق‌های طبیعی خویش دست نمی‌شویند؛ بلکه در پرتو «خود آئینی» و «حکومت بر خویشان» - به‌مثابه مفاهیم بنیادین اومانیستی - از حق قضاوت در باب عملکرد حاکم، ارزیابی میزان التزام وی به قرارداد اجتماعی و حتی خلع وی از قدرت، بهره‌مند هستند. لذا می‌توان ادعان داشت حق بر مقاومت از آبشخورهایی فلسفی همچون حکومت بر خویشان، برابری ارزشی میان آدمیان، غایت‌انگاری آدمی و قوانین طبیعی منتسب به طبیعت بشر تغذیه می‌کند؛ مفهومی مسبوق به سابقه در اندیشه طبیعی‌گرایانی چون لاک بوده و بر این بنیان، قابل توجیه و پذیرش است. حال از آنجاکه اساساً حق مقاومت، حقی است که در واکنش به تعدی و تجاوزگری دیگری پدیدار می‌شود (Razmetaeva, 2014: 771) نظریه سیاسی و اخلاقی غرب، اعمال خشونت در برابر تجاوز خارجی را، از جمله به‌منظور الحاق سرزمینی روا می‌دارد (Walzer, 2006 & Bellamy, 2006). لذا وقتی چنین حقی علیه دولت عصیانگر داخلی و ناقض میثاق اجتماعی قابل اعمال است؛ به سبب مبانی یادشده، به‌ویژه «حکومت بر خویشان» و به تعبیر اسناد بین‌المللی، حق تعیین سرنوشت، به‌طریق‌اولی می‌توان از استیفا آن توسط مردمان سرزمین اشغالی علیه دولت اشغالگر سخن گفت و قائل به این شد که حق ذاتی دولت برای دفاع مشروع،

این حق طبیعی انسانی را زایل نمی‌سازد و بدیل آن محسوب نمی‌شود. به بیانی ساده و صریح، چون در مکتب حقوق طبیعی انسان به شکل فردی و ملت‌ها به شکلی جمعی، واجد حق طبیعی تعیین سرنوشت هستند؛ علیه دولت اشغالگر به‌مثابه دولت ناقض این حق، از حق بر مقاومت برخوردار هستند.

۲. حق مقاومت در برابر اشغال از منظر حقوق بین‌الملل

روایت فلسفی غالب از حق مقاومت و شورش، آن را حقی دفاعی توصیف می‌کند (Finlay, 2008:89). در چارچوب حقوق موضوعه بین‌المللی نیز برخی گفته‌اند مقاومت در برابر اشغالگر، پرتویی از حق دولت برای دفاع مشروع تلقی می‌شود، زیرا این مقاومت برای تکمیل نقش نیروهای مسلح یا جایگزین آن‌ها در برابر اشغالگران است (Saaed, 2008:52). در این روایت، مردم سرزمین به‌عنوان یکی از ارکان دولت، جایگزین یا مکمل نیروهای رسمی وابسته به حکومت می‌شوند.

چنان‌که توضیح داده خواهد شد، اگرچه اقدام نیروهای مقاومت را نمی‌توان در چارچوب تعریف کلاسیک حقوق بین‌الملل، دفاع مشروع تلقی کرد؛ ولی از حق دولت برای دفاع مشروع می‌توان توجیهی برای حق مردمان برای مقاومت در برابر اشغالگر ارائه کرد. با این اوصاف، مقاومت در برابر اشغال توجیهی متفاوت از مقاومت در برابر آپارتاید یا استعمار خواهد یافت که در کنار مبارزه با اشغال در پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو مورد اشاره قرار گرفته‌اند، زیرا در برابر دولت حاکم بر یک سرزمین یا در تلاش برای استیفای حق تعیین سرنوشت در مقابل دولت استعمارگر، دفاع مشروع در معنای به‌کاررفته در ماده ۵۱ منشور ملل متحد موضوعیت ندارد.

از نظر حقوق بین‌الملل، دفاع مشروع «حق ذاتی هر دولت» است که در منشور ملل متحد و عرف بین‌المللی به رسمیت شناخته شده و تابع ضوابطی نظیر فوریت، ضرورت و تناسب است (Khosravi, 2006: 227). همچنین برخی تکالیف مربوط به دفاع مشروع نظیر اطلاع دادن به شورای امنیت، از وظایف دولت است. روشن است که نیروهای

مردمی، رکن دولت نیستند و بعد از استقرار نیروهای اشغالگر، در بسیاری موارد حمله بالفعل یا بالقوه‌ای وجود ندارد که متناسب با آن اقدام دفاعی انجام شود. در نتیجه دفاع مشروع، حقی است برای دولت‌ها (از جمله دولت فلسطین که امروز توسط مجمع عمومی ملل متحد شناسایی شده است)؛ در حالی که مقاومت، حقی است متعلق به مردم سرزمین اشغالی (از جمله مردم فلسطین) و اعمال هر یک از دو حق مزبور نیز تابع ضوابطی است که در حقوق بین‌الملل تعریف می‌شود. همچنین هیچ رویه یا تفسیری مبنی بر اینکه افراد غیردولتی حق توسل به دفاع مشروع در مفهوم ماده ۵۱ داشته باشند وجود ندارد؛ بلکه تصریح منشور این است که دولت‌ها این حق را به صورت انفرادی یا دسته‌جمعی (با مشارکت دولت‌های دیگر) اعمال می‌کنند (Simma, et al, 1991: 1403).

بنابراین به‌رغم پیوند میان حق مقاومت و دفاع مشروع، پذیرش این مبنا، شناسایی حق مقاومت را در سرزمین‌های فاقد دولت نظیر فلسطین (حداقل تا سال ۱۹۶۷) مشکل می‌سازد. همچنین توسل به دفاع مشروع ممکن است مستلزم این باشد که گفته شود فقط اعضای نیروهای مسلح حاضر در سرزمین اشغالی هستند که حق تشکیل گروه یا نهضت مقاومت را دارند؛ در حالی که کنوانسیون‌های ژنو و لاهه چنین قیدی را مطرح نکرده‌اند؛ بنابراین توجیه حق مقاومت بر مبنای حقوق طبیعی و در چارچوب حقوق بشر و از جمله حق تعیین سرنوشت که در ماده یک میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی به رسمیت شناخته شده است (Talmon, 2013: 236)، قلمرو آن را گسترده‌تر می‌سازد؛ گرچه این اصل خود در پیوند با دیگر اصول حقوق بین‌الملل از جمله اصل عدم مداخله و تمامیت ارضی کشورها نیز قابل تحلیل است. بندهای ۳ و ۶ قطعنامه ۳۰۷۰ (۱۹۷۳) مجمع عمومی گویی از همین منظر حق مقاومت را توجیه می‌کند^۱ و باید گفت که حق مقاومت در برابر اشغال، همچون مقاومت در برابر استعمار و

۱. مطابق بند ۶ این قطعنامه «مجمع عمومی» تمام دولت‌هایی که حق تعیین سرنوشت و استقلال مردم را به‌ویژه (در ارتباط با) مردم آفریقا که هنوز تحت سلطه استعمار هستند و (حق تعیین سرنوشت) مردم فلسطین را به رسمیت نمی‌شناسند، محکوم می‌کند.»

رژیم‌های آپارتایدی، پرتوی از حق تعیین سرنوشت به‌عنوان یکی از قواعد آمره حقوق بین‌الملل عام است (Muller, 2008: 116).

نکته حائز اهمیت درباره وضعیت فلسطین این است که قطعنامه‌های متعدد مجمع عمومی و شورای امنیت و نظر مشورتی دیوان در قضیه دیوار، بر اشغال بخش‌هایی از این کشور توسط اسرائیل صحنه می‌گذارد و به‌علاوه مجمع عمومی طی قطعنامه ۷۷/۴۰۰ (۲۰۲۳) از دیوان خواسته است تا درباره «پیامدهای حقوقی ناشی از سیاست‌ها و رویه‌های اسرائیل در سرزمین‌های اشغالی فلسطین از جمله بیت‌المقدس شرقی» نظر مشورتی خود را ارائه کند. همچنان‌که اسناد مرتبط با درخواست اخیر نیز نشان می‌دهد مردم این سرزمین نه تنها با اشغال بیگانه مواجه هستند؛ بلکه به استناد گزارش‌های متعدد مراجع بین‌المللی ذی‌ربط (A/HRC/12/48)، با انواع فشار، خشونت و نقض حقوق بشر توسط دولت اشغالگر نیز روبرو بوده‌اند (Falk and Weston, 1991:134) که این نیز خود، زمینه‌های دیگری برای توسل به حق مقاومت در معنای عام آن را —چنان‌که در بخش نخست تحقیق مدنظر قرار داشت، پیش می‌آورد؛ لیکن زمینه‌های مزبور خارج از چارچوب تحلیل حاضر است. این اشغال بلندمدت، فی‌نفسه زمینه مشروعیت توسل به حق مقاومت را برای مردم فلسطین فراهم می‌سازد (Roberts, 1990: 83).

۱-۲. منابع حق مقاومت در حقوق بین‌الملل

مقررات لاهه راجع به جنگ زمینی (۱۸۹۹ و ۱۹۰۷) موقعیت خاصی به مبارزان پارتیزانی اعطا نمی‌کرد و به‌طور سنتی فقط رزمندگان انفرادی که در زمان اشغال فرصت سازمان‌دهی نداشتند، مشروط به حمل آشکار سلاح و احترام به قوانین و عرف‌های جنگ، قانونی تلقی می‌شدند. در این چارچوب، وقتی سرزمینی توسط دشمن اشغال شده بود، هیچ اقدامی توسط اعضای جمعیت غیرنظامی مجاز نبود و قانونی شناخته نمی‌شد؛ بلکه برداشت موسعی از تکلیف قدرت اشغالگر به تأمین نظم و امنیت، اساساً چنین مبارزاتی را منع می‌کرد. گسترش این نوع مبارزات در جریان جنگ جهانی دوم و

سپس اقدام‌های ملی ضد استعماری، به ارائه پیشنهادهایی توسط صلیب سرخ برای به شمار آوردن نهضت‌های مقاومت منجر شد (Cassese, 1982: 189). ماده ۴ کنوانسیون سوم که بعداً به آن خواهیم پرداخت، حاصل این پیشنهاد بود.

موضوع حق مقاومت ابتدا در ارتباط با وضعیت نامبیا در سازمان ملل مطرح شد و مجمع عمومی با صدور قطعنامه ۲۴۰۳ از حق مردم آفریقای مرکزی برای مقاومت مسلحانه حمایت کرد (Roberts, 1990:50). متعاقباً قطعنامه ۳۰۷۰ مجمع عمومی «مجدداً حق غیرقابل انتقال همه مردمان تحت استعمار و سلطه خارجی را بر تعیین سرنوشت، آزادی و استقلال طبق قطعنامه‌های مجمع عمومی ... تأیید می‌کند.» بند دوم این قطعنامه «مشروعیت مبارزه مردمان برای رهایی از استعمار و سلطه‌ی خارجی را با تمامی ابزارهای در دسترس از جمله مبارزه مسلحانه مجدداً تأیید می‌کند.» پیش‌تر مواد ۵، ۴۹ و ۶۸ کنوانسیون چهارم ژنو نیز برخی قواعد حاکم بر اعمال نیروهای مقاومت را برشمرده بود. علاوه بر این با فاصله چهار سال از تصویب قطعنامه مزبور، بند ۴ ماده یک پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو نیز در سال ۱۹۷۷ مناصمات مسلحانه‌ای را که در آن ملت‌ها جهت احقاق حق تعیین سرنوشت با اشغال مبارزه می‌کنند، مناصمه بین‌المللی (شده) شناخته است. اگرچه مقرر مزبور در مقام بیان ماهیت مناصمات مسلحانه یا قانون حاکم بر مناصمه بوده، با تصریح به اینکه مبارزات مذکور «در جهت اعمال حق تعیین سرنوشت به‌گونه‌ای که در منشور ملل متحد و اعلامیه راجع به اصول حقوق بین‌الملل در ارتباط با روابط دوستانه و همکاری میان دولت‌ها مطابق منشور ملل متحد ذکر شده است» انجام می‌پذیرد، مشروعیت چنین قیام‌هایی را نیز به رسمیت شناخته است. درواقع بند فوق، صرفاً به بیان ماهیت مناصمه اکتفا نکرده و اشاره‌ای نیز به مشروعیت توسل به زور در وضعیت‌های ناشی از اعمال حق تعیین سرنوشت دارد.

با در نظر گرفتن سوابق تدوین ماده یک، از جمله کنفرانس دیپلماتیک مربوطه، مفسران مقرر مزبور معتقدند عبارت «اشغال خارجی، موارد اشغال جزئی یا کلی

سرزمینی را که هنوز دولتی در آن شکل نگرفته است در بر می‌گیرد» (Pilloud et al, 1987: 54). رویه دولت‌ها از جمله کتابچه‌های راهنمای ارتش برخی کشورها نیز به حق مردم برای دفاع از سرزمین و کشورشان اشاره کرده و اعضای گروه مقاومت را از جمله مبارزان مشروع تلقی کرده‌اند (Ford, 1968: 531) در مجموع به نظر می‌رسد اگرچه قواعد حقوقی مفصلی درباره حق مقاومت در حقوق بین‌الملل موجود نیست؛ اما عناصر و ابعاد این حق را می‌توان با رجوع به اصول و تفسیر موازین معتبر کنونی بازساخت (Razmetaeva, 2014: 765).

۲-۲. قلمرو حق مقاومت

حقوق بین‌الملل عام به‌ویژه حقوق بشردوستانه، اعمال حق مقاومت در برابر اشغال را محدود می‌کند. این محدودیت هم از حیث ساختار یا سازوکار اعمال حق است و هم از حیث جواز یا منع اعمالی خاص. هدف مقاومت، بیرون راندن دشمن از سرزمین مورد هجوم و اشغال است؛ بنابراین مقاومت از این جهت که محدود به حمله واقع شده یا قریب‌الوقوع نیست، از دفاع مشروع متمایز می‌شود و خود نوعی مخاصمه مستقل را می‌سازد. وانگهی دفاع مشروع را نیروهای دولتی ساماندهی می‌کنند و طبیعتاً زمانی که دفاع دولتی کارساز نبوده و اشغال رقم خورده یا نیروی اشغالگر در حال ورود به سرزمین اشغالی است، مقاومت (در معنای موردنظر این پژوهش) موضوعیت می‌یابد. بر همین اساس، مقاومت با پایان اشغالگری خاتمه می‌یابد و پس از ختم اشغال، موجبی برای حق مقاومت نیز باقی نخواهد بود. کما اینکه قلمرو سرزمینی مقاومت نیز با همین هدف سنجیده می‌شود؛ یعنی از آنجاکه مقاومت و جنگ مردمی، ماهیت واکنشی دارد و نه کنشی یا پیشگیرانه (Karami, 1998: 18). نیروهای مقاومت این حق را در چارچوب سرزمین اشغالی اعمال می‌کنند و اقدام آن‌ها علیه سرزمین دولت اشغالگر، خارج از چارچوب حق مقاومت تلقی می‌شود. بااینکه در رویه برخی دولت‌ها، این مدعا مشاهده می‌شود که یک دولت ممکن است برای در امان ماندن از مداخله خارجی یا اقدام‌های

تجاوزگرانه یا تروریستی، به اشغال سرزمین همسایه استمرار بخشید، اما از آنجاکه چنین مدعایی خلاف اصل تمامیت ارضی و منع تجاوز است، فارغ از قبول یا رد آن، نمی‌توان آن را به گروه‌های مقاومت تسری داد و این گروه‌ها به استناد مبارزه با اشغال مناطق تحت تصرف اشغالگر یا وادار کردن وی به خروج از مناطق اشغالی و یا جلوگیری از اشغالگری جدید، مجاز به تجاوز به سرزمین طرف مقابل نیستند.

۲-۳. انواع مقاومت

گونه‌های مختلفی از مقاومت در برابر اشغال قابل تصور است که شامل جنگ مردمی و تشکیل جنبش‌های رهایی‌بخش است. عنصر شناسایی (توسط نهادهای بین‌المللی یا منطقه‌ای) در خصوص جنبش آزادی‌بخش جنبه تأسیسی دارد (Saaed, 2008: 24)، اما این عنصر در ارتباط با مقاومت مردمی که صرفاً جنبه نظامی دارد ضروری نیست و مانع اعمال حقوق بشردوستانه بین‌المللی بر مخاصمه گروه‌های مقاومت و دولت اشغالگر نیست. همچنین عضویت غیرنظامیان در گروه‌های نظامی دولتی در هنگام اشغال یا مشارکت ناسازمان‌یافته ایشان در برابر تهاجم خارجی نیز مشمول قواعد حقوق بشردوستانه است.

قطعنامه ۳۰۷۰ اقدام مسلحانه را یکی از شقوق مقاومت تلقی کرده و تردیدی نیست که سایر اقدام‌ها نیز ممکن است در چارچوب مقاومت در برابر اشغال، مشروع باشد. لذا مقاومت ممکن است شامل اقدام‌هایی سلبی یا ایجابی باشد (Razmetaeva, 2014: 770). فلسطینیان طی سال‌های ۱۹۸۷ تا ۱۹۹۳ در انتفاضه اول، نافرمانی مدنی در برابر دولت اشغالگر را در پیش گرفتند که شامل اعتصاب، تحریم، خودکفایی از طریق ترویج و توسعه اقتصاد خانگی و نظام آموزشی مستقل بود (Gabriel, 1988: 198). حماس، در مقطعی نیز با توقف حملات موشکی خود، راهبرد «مقاومت فرهنگی» را مطرح کرد (A/HRC/12/148: para 1609).

شناسایی حق مقاومت در برابر اشغال به عنوان شکلی از حق تعیین سرنوشت ممکن است در تعارض با تکلیف دولت اشغالگر برای تأمین امنیت مناطق اشغالی قرار گیرد. لیکن دولت اشغالگر برای اعمال اقتدار خود، از وجاهت و مشروعیت حاکمیت دولت تحت اشغال برخوردار نیست و اشغال نیز موجب انتقال حاکمیت به وی نمی‌شود. به علاوه از آنجاکه مردم سرزمین اشغالی تبعه وی نیستند نباید انتظار وفاداری از ایشان داشته باشد (Saaed, 2008: 62)؛ بنابراین باید گفت از آنجاکه حق مقاومت، ذاتی است و وابسته به حق دیگری نیست و در واقع ضمانتی برای قاعده آمره حقوق بین‌الملل عام (حق تعیین سرنوشت) تلقی می‌شود و با در نظر گرفتن اینکه تکالیف دولت اشغالگر، پیامد فعل متخلفانه بین‌المللی (اشغالگری) است؛ در نتیجه حق مقاومت تقدم خود را از دست نخواهد داد.

به علاوه به رغم تأکید اسناد بین‌المللی بر منع تصاحب قلمرو از طریق اشغال و ضرورت موقت بودن وضعیت اشغال (Roberts, 1989:28)، موضوع خاتمه اشغال به ویژه در ارتباط با وضعیت فلسطین همچنان مجمل باقی مانده است (Falk and Weston, 1991:152). از این رو حق مقاومت به مثابه تضمینی برای خروج اشغالگر از سرزمین‌های اشغالی، در تکمیل نظم هنجاری حاکم بر اشغال و اعاده حق حاکمیت ملی مؤثر است. از این رو، نه تنها حق مقاومت منحصر به مقاومت مسلحانه نیست؛ بلکه مقاومت مدنی ممکن است کم‌هزینه‌تر و در بعضی موارد برای به چالش کشیدن سلطه غیرمشروع خارجی مؤثر و کارآمد باشد. پرسشی که اکنون مطرح است این است که آیا مقاومت مسلحانه باید آخرین راه برای مبارزه با اشغال باشد یا از همان ابتدا و بدون آزمودن سایر ابزارها و روش‌ها میسر و قانونی است؟ این پرسش از این جهت اهمیت دارد که برخی در چارچوب اندیشه فلسفی حق مقاومت در برابر دولت ستمگر، به این نظر قائل‌اند که توسل به خشونت از جمله از طریق انقلاب و شورش باید آخرین راه چاره برای تحقق حقوق بنیادین باشد (Ortynska, 2020, 2035). با وجود این و در برابر دولت اشغالگر، چنین ترتبی ضرورت ندارد؛ زیرا نخست اسناد بین‌المللی ذی‌ربط چنین ترتیبی را مطرح

نکرده‌اند، بلکه صرفاً به این نکته اشاره شده که مقاومت مسلحانه یکی از روش‌های مقاومت است و دوم، در برابر دشمن خارجی اشغالگر که با توسل به زور و قوای نظامی، اعمال حق مردم یک کشور بر تعیین سرنوشت خویش را به مخاطره انداخته است؛ توسل به قوه قهریه و دست به سلاح بردن، واکنشی متناسب و متقابل محسوب می‌شود؛ چنانکه وفق اسناد مزبور، در وضعیتی که فرصتی برای سازمان‌دهی نیروهای داوطلب وجود ندارد حتی شرط سازمان‌دهی نیز از میان می‌رود و این امر تأثیری بر مشروعیت ورود داوطلبان به مخاصمه نخواهد داشت. از این رو فقدان بهره‌گیری از روش‌های مسالمت‌آمیز نیز سبب نامشروع شدن مقاومت مسلحانه نخواهد بود؛ هرچند به سبب پرهیز از خطرات مبارزات نظامی برای غیرنظامیان، ممکن است روش‌های غیرمسلحانه نیز مطلوبیت داشته باشد. در عین حال، اقدام‌های مسلحانه نیز همچنان باید با رعایت اصول حقوق بشردوستانه و از جمله با توجه به اقدام‌های احتیاطی انجام گیرد.

۳. آثار حق مقاومت در برابر اشغال

وقوع اشغال خارجی و استحقاق مردم سرزمین تحت اشغال برای مقاومت، حقوق و تعهداتی را برای طرف‌های مختلف پدیدار می‌سازد. به‌ویژه و در وهله نخست، این قدرت اشغالگر است که با این حق مواجه است و لازم است تبیین شود در برابر گروه‌های مقاومت چه می‌تواند/باید انجام دهد؟ دوم، مردمان سرزمین اشغال‌شده با چه سازوکاری این حق را استیفا می‌کنند و سوم، دولت تحت اشغال چه تأثیری از این حق مردمان می‌پذیرد و در نهایت، دولت‌های ثالث و جامعه بین‌المللی در برابر این حق چه وضعیتی دارند؟

۳-۱. تأثیر بر قدرت اشغالگر

یکی از تکالیف قدرت اشغالگر، ترک سرزمین اشغال‌شده است. گرچه ترک بخش‌هایی از سرزمین اشغالی یا به اصطلاح خاتمه دادن نسبی به اشغال، قدرت اشغالگر را از

برخی تکالیف تا حدی که مربوط به قلمرو ترک شده است معاف می‌سازد؛ از جمله تعهد به تأمین نیازها. با این حال این موضوع سبب نمی‌شود تا اقدام‌های دیگری نظیر محاصره، ایجاد محدودیت در بهره‌مندی از حقوق بنیادین یا گرسنگی دادن و ارتکاب دیگر انواع اعمال مجرمانه بین‌المللی نسبت به ساکنان آن قسمت از سرزمین، مجاز شود. علاوه بر این، دولت اشغالگر از اقدام‌هایی که به منظور جلوگیری از تلاش مردم منطقه اشغالی برای اعمال حق تعیین سرنوشت انجام می‌شود، منع شده است و نفس چنین اقدام‌های ممنوعه‌ای، توجیه‌گر توسل به قوای نظامی به وسیله سازمانی است که مردمان یا گروه سرکوب‌شده را نمایندگی می‌کند (Cassese, 1998:200).

با معتبر شمردن حق مقاومت، دولت ذی‌ربط در چنین وضعیتی حق ندارد با اقدام‌های نظامی یا سایر اقدام‌های قهری دست به سرکوب اعمال حق تعیین سرنوشت بزند (Muller, 2008:116). بر این اساس قدرت اشغالگر، در درجه اول حق مجازات نیروهای مقاومت را ندارد؛ کما اینکه تعداد زیادی از فلسطینیان مورد بازداشت بدون محاکمه قرار گرفته‌اند (Lardo, 2020: 181) و دوم، از منظر حقوق توسل به زور (حق بر جنگ)، توسل به زور نیروی اشغالگر برای استمرار وضعیت اشغال، نامشروع تلقی می‌شود و نه توسل به زور گروه‌های مقاومت. دیوان بین‌المللی دادگستری، در قضیه دیوار حائل بیان کرد که دولت‌ها در برابر بازیگران غیردولتی و در قلمرو خود نمی‌توانند به بنیان دفاع مشروع متوسل شوند (Khen, 2011: 59)؛ با وجود این در پرتو پذیرش مخاصمه میان گروه مقاومت و قدرت اشغالگر به مثابه مخاصمه بین‌المللی شده، به نظر می‌رسد حق دفاع مشروع در برابر حملات گروه مقاومت درون سرزمین‌های دولت اشغالگر (و نه سرزمین‌های اشغال‌شده)، در چارچوب موازین ذی‌ربط قابل اعمال است. همچنین تعهدات اساسی دولت اشغالگر از جمله تعهد به تأمین نیازهای مردم منطقه تحت اشغال رفع نمی‌شود (Lardo, 2020: 183) و آن دولت نمی‌تواند مقاومت نظامی را ذیل یکی از عوامل زوال تعهد یا رفع مسئولیت خویش قلمداد کند.

دیوان عالی اسرائیل در قضیه بسیونی و دیگران علیه نخست‌وزیر^۱ چنین حکم داد که اسرائیل از سال ۲۰۰۵ کنترل مؤثر و مستقیم بر نوار غزه نداشته و قدرت اشغالگر در آن منطقه محسوب نمی‌شده و در نتیجه اجازه ندارد برای ساکنان آن منطقه مقرراتی وضع کند (Lardo, 2020: 183). حال ممکن است این پرسش مطرح شود که آیا ساکنان نوار غزه پس از رفع کنترل مزبور، همچنان از حق مقاومت برخوردارند یا نه؟

برای پاسخ باید به این نکته توجه کرد که مفاهیم اشغال و حق مقاومت، در چارچوب حقوق بین‌الملل مفاهیمی وابسته به دولت ملی هستند؛ بنابراین ساکنان نوار غزه نه به‌عنوان جمعیت آن منطقه، بلکه به‌عنوان بخشی از جمعیت فلسطین و در چارچوب حق ملت فلسطین برای مقابله با اشغالگری، حق مقاومت را اعمال می‌کنند. چنین تفسیری بر اصل حراست از تمامیت ارضی دولت‌ها استوار است و بر این اساس حق ملت تحت اشغال برای مقاومت، حقی است که در سراسر سرزمین آن ملت قابل اعمال است؛ گو اینکه حق مزبور محدود به مقاومت اولیه پیش از اشغال نیست و محدود به ساکنان همان منطقه اشغالی نیز نخواهد بود؛ به‌عبارت دیگر، نوار غزه سرزمین و کشوری جدا از فلسطین نیست و به‌رغم اختلافات سیاسی میان حماس و دیگر نیروهای سیاسی فلسطینی به‌ویژه جنبش فتح و دولت خودگردان، این گروه ادعای استقلال در سرزمینی مستقل به نام نوار غزه نیز ندارد. به‌علاوه تهاجم زمینی مجدد و اشغال بخش‌هایی از نوار غزه پس از وقایع هفتم اکتبر ۲۰۲۳ زمینه را برای تقویت حق اهالی نوار غزه برای مقاومت فراهم کرده است. لذا نمی‌توان گفت ساکنان بخشی از یک سرزمین این حق را ندارند که برای آزادسازی بخش‌های دیگر همان سرزمین وارد محاصمه شوند. این تفسیر از مبنای حق مقاومت یعنی حق طبیعی ملت‌ها بر تعیین سرنوشت خود نیز حاصل می‌شود.

1. Jaber Al-Bassiouni Ahmed and others v. Prime Minister.

۲-۳. تأثیر بر مردمان سرزمین اشغال شده

مردم سرزمین اشغال شده، تابع قدرت اشغالگر نیستند و نمی‌توان آن‌ها را مجبور ساخت علیه کشور خود بجنگند؛ بلکه بالعکس حقوق بین‌الملل، به این مردمان اجازه می‌دهد برای حفاظت از خود و جلوگیری از سرکوب قهرآمیز اعمال حق تعیین سرنوشت توسط دولت اشغالگر، وارد مخاصمه مسلحانه شوند (Muller, 2008: 116). منشور ملل متحد نیز توسل به زور توسط مردم ذی‌ربط را به‌منظور تحقق حق تعیین سرنوشت، نه تجویز و نه منع کرده است. اگرچه صراحتاً هیچ حق مناسبی برای توسل به زور به جنبش‌های آزادی‌خواهانه اعطا نشده بود؛ اما دولت‌ها تدریجاً این دیدگاه را پذیرفتند که توسل به زور توسط این جنبش‌ها تحت شرایطی در مغایرت با قاعده منع توسل به زور نیست. باین‌حال، یک شرط اساسی برای مقاومت وجود دارد و آن اینکه چنین جنبش‌هایی باید واکنشی به انکار حق تعیین سرنوشت توسط یک دولت سرکوبگر باشند و در همین چارچوب نیز این گروه‌ها حق توسل به زور دارند (Cassese, 1998: 200).

به این ترتیب ساکنان سرزمین اشغالی (و نه فقط اعضای نیروهای مسلح که در سرزمین اشغالی حضور دارند و به دست نیروی اشغالگر نیفتاده‌اند) به‌عنوان پیامد حق مقاومت، اجازه دارند خود را سازمان‌دهی کنند و در چارچوب حقوق جنگ، سلاح به دست بگیرند و در این صورت مشمول «مشارکت مستقیم» در مخاصمه خواهند شد و تا زمانی که چنین مشارکتی دارند از مزایای «افراد غیرنظامی» برخوردار نخواهند بود. البته مساعدت به جبهه مقاومت نظیر گردآوری اطلاعات یا تهیه تجهیزات غیرنظامی و امثال آن، مشارکت مستقیم محسوب نخواهد شد. این افراد به سبب ایجاد تشکیلات مقاومت، قابل تعقیب و پیگرد و مجازات نیستند؛ بلکه در صورت سازمان‌دهی به‌منزله رزمندگان مشروع تلقی خواهند شد و اگر بازداشت شوند نیز اسیر جنگی و تحت حمایت کنوانسیون چهارم خواهند بود. آن دسته از ساکنانی که در بدو تهاجم خارجی، فرصت سازمان‌دهی نداشته و در چارچوب حقوق جنگ دست به اسلحه برده‌اند نیز از همین وضعیت برخوردارند؛ اما افرادی که بدون چارچوب سازمانی یا خارج از

الزام‌های کنوانسیون‌های ژنو وارد درگیری می‌شوند، رزمنده غیرقانونی تلقی خواهند شد که از حمایت‌های مقررات ژنو بی‌بهره‌اند و ممکن است به همین جهت نیز محاکمه شوند. با وجود این، در مورد این دسته از افراد دو نکته بیشتر حائز اهمیت است؛

نخست آن‌ها که به سبب مشارکت مستقیم در مخاصمه، هدف مشروع اقدام‌های نظامی دشمن خواهند بود و دوم اینکه عدم شمول مقررات ژنو، به‌ویژه در هنگام دستگیری، آن‌ها را از حق‌های شناسایی شده به‌موجب اسناد بین‌المللی حقوق بشر محروم نخواهد کرد؛ کما اینکه دولت اشغالگر در خارج از قلمرو خود نیز ملزم به رعایت موازین مزبور خواهد بود. دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه دیوار حائل به این نکته تصریح کرد از آنجاکه اسرائیل بر سرزمین‌های اشغالی فلسطینی کنترل دارد (ICJ, 2004: para 139) در ارتباط با موازین حقوق بشر نیز تعهداتی دارد (ICJ, 2004: para 113) و برخی حق‌ها هم موضوع حقوق بشر و هم موضوع حقوق بشردوستانه هستند که از آن جمله می‌توان به حق دادرسی عادلانه و منع شکنجه اشاره کرد.

۳-۳. تأثیر بر دولت تحت اشغال

سرزمین یک دولت ممکن است به‌طور جزئی یا کلی مورد اشغال واقع شده باشد و نیز ممکن است در بخش‌های تحت کنترل دولت مدافع نیز، مخاصمه به‌منظور جلوگیری از گسترش اشغال در جریان باشد. حقوق بین‌الملل تکلیفی برای تسهیل ایفای حق مقاومت مردمی برای دولت در معرض/تحت اشغال ایجاد نکرده است. با این وجود دولت مزبور حق دارد کمک‌ها و مساعدت‌هایی را به‌منظور تسهیل این حق در نظر بگیرد؛ چنانکه ممکن است به سبب ملاحظات سیاسی و امنیتی خود از جمله به‌منظور جلوگیری از ظهور گروه‌های مسلح رقیب حکومت، چارچوب یا محدودیتی را برای مشارکت گروه‌های مقاومت در نظر بگیرد. در واقع حاکمیت درونی دولت (در سرکوب و پیشگیری از ظهور گروه‌هایی که ممکن است وارد تخاصم داخلی با حکومت شوند) از یک‌سو و حق تعیین سرنوشت مردم (در قالب حق مقاومت)، ممکن است در

تعارض با یکدیگر قرار گیرد. به نظر می‌رسد اسناد بین‌المللی پاسخ روشن و جامعی برای این تعارض ندارند و چه بسا توجه اسناد حقوق بشردوستانه به کاهش تلفات و جلوگیری از مشارکت غیرنظامیان در مخاصمه، کفه ترازو را به سوی دولت تحت اشغال سنگین‌تر کند. با وجود این، هر نوع محدودیت بر اعمال حق مقاومت، از جمله جرم‌انگاری تشکیل گروه‌های مسلحانه تنها تا حدی می‌تواند مجاز باشد که با دغدغه امنیتی مورد اشاره سازگار باشد و دولت ذی‌ربط نباید متعرض حق مقاومت مردم خود در برابر نیروی اشغالگر باشد. بر این اساس ممکن است به موجب قانون، برای مشارکت در گروه‌های مقاومت شرایطی نظیر سن و آموزش پیش‌بینی شود یا عدم تحویل سلاح پس از پایان دوران اشغال و نیز سوءاستفاده گروه مقاومت به منظور مقابله با حکومت مستقر، جرم‌انگاری شود.

۴-۳. تأثیر بر دولت‌های ثالث و جامعه‌ی بین‌المللی

دولت‌های ثالث مجاز نیستند از دولت اشغالگر در سرکوب اعمال حق تعیین سرنوشت حمایت به عمل آورند (Muller, 2008: 116). این گزاره پیامد شناسایی حق تعیین سرنوشت به مثابه قاعده آمره حقوق بین‌الملل عام است. ماده ۴۲ مواد راجع به مسئولیت بین‌المللی دولت مصوب کمیسیون حقوق بین‌الملل (۲۰۰۱)، به این نکته تصریح دارد که نقض آشکار قواعد آمره، موجد تعهداتی سلبی و ایجابی برای سایر دولت‌هاست. از جمله آن‌که دول ثالث نباید وضعیت حاصل از نقض چنین قواعدی را شناسایی کنند؛ همچنین از همکاری با دولت متخلف به منظور استمرار تخلف، منع شده و مکلف به همکاری با یکدیگر در جهت خاتمه دادن به نقض‌های مزبور هستند.

باین حال آنچه در رویه برخی دولت‌ها در ارتباط با وضعیت فلسطین آشکار است؛ عملکرد کاملاً متضاد آن‌هاست. با در نظر گرفتن مواضع این دولت‌ها از ابتدای تدوین پیش‌نویس توسط کمیسیون، گاهی چنین ادعا شده است که قواعد ثانویه مندرج در ماده ۴۲ فوق‌الذکر، جنبه عرفی نداشته است. باین حال، دیوان بین‌المللی دادگستری در

اوضاع و احوال مقتضی، بر اعتبار این قواعد صحه گذاشته است. از جمله دیوان در نظر مشورتی خود راجع به دیوار حائل در سرزمین‌های اشغالی، به صراحت مفاد ماده ۴۲ را در نظریه خود منعکس کرد و از سایر دولت‌ها خواست با رژیم اشغالگر همکاری نکنند و برای خاتمه دادن به وضعیت نقض حقوق بین‌الملل به واسطه ساخت و بقای دیوار حائل، در چارچوب حقوق بین‌الملل با یکدیگر همکاری کنند (ICJ, 2004: para 160). همچنین دیوان در موقعیت مناسب دیگری ضمن ارزیابی استدلال‌های طرفین در قضیه مصونیت‌های صلاحیتی (آلمان علیه ایتالیا)، به این نکته اشاره کرد که نقض‌های جدی قواعد آمره توسط آلمان، قبلاً خاتمه یافته و اقدام‌های کنونی دادگاه‌های ایتالیا در نقض مصونیت دولت آلمان و پذیرش دعاوی علیه آن کشور به مناسبت ارتکاب جرائم بین‌المللی و نقض‌های فاحش قواعد آمره، نمی‌تواند نقشی در خاتمه دادن به نقض‌ها داشته باشد و از این رو، اقدام‌های دولت ایتالیا قابل توجیه نیست (ICJ, 2012: para 93). روی دیگر این سخن آن است که اگر نقض‌های جدی توسط آلمان در حال حاضر در جریان باشد، ممکن است اقدام‌های قضایی ایتالیا را تلاشی برای خاتمه دادن به آن نقض‌ها تلقی کرد که در این صورت، چنین اقدام‌هایی نه تنها به سبب نقض مصونیت آلمان، خلاف حقوق بین‌الملل نیستند بلکه چه بسا به جهت تضمین احترام به قاعده آمره حق تعیین سرنوشت، تکلیف دولت ایتالیا باشد. البته رأی دیوان اگرچه در شناسایی اعتبار مفاد ماده ۴۲ قابل استناد است اما ضرورتاً به نتیجه اخیر (امکان نقض مصونیت دولت به سبب نقض قاعده آمره) منجر نمی‌شود. کسسه^۱ نیز بر این نظر است که «دولت‌های ثالث باید از هرگونه مساعدت به دولتی که به زور با حق تعیین سرنوشت مخالفت می‌کند، خودداری کنند. هرگونه کمک مادی به دولت سرکوبگر (در اینجا اشغالگر)، چه دارای ماهیت نظامی و چه اقتصادی طبق حقوق بین‌الملل کنونی غیرقانونی تلقی می‌شود» (Cassese, 1998: 201).

1. Cassese

با این اوصاف می‌توان گفت قواعد مندرج در ماده ۴۲ پیش‌نویس نیز از اعتبار حقوقی بین‌المللی برخوردار است. به‌علاوه منافع جامعه بین‌المللی اقتضا می‌کند که فشار لازم را به‌منظور واداشتن اسرائیل به رعایت تعهدات حقوقی بین‌المللی وارد کند (Roberts, 1989: 38).

با این حال، سه نکته را نمی‌توان نادیده گرفت. نخست آن‌که دولت‌ها لازم است از شناسایی این وضعیت و مساعدت به دولت متخلف خودداری کنند. شناسایی یا مساعدت مزبور، تخلفی مستقل از تخلف اشغالگری و سرکوب حق تعیین سرنوشت تلقی می‌شود. دوم آن‌که تکلیف دولت‌ها به همکاری تنها در چارچوب حقوق بین‌الملل مجاز است و به‌ویژه تعهد مزبور، دولت‌ها را مجاز یا مکلف نمی‌سازد برخلاف حقوق بین‌الملل به زور متوسل شده و حاکمیت دولت اشغالگر یا تحت اشغال را مخدوش کنند. برای این منظور، مشارکت دولت‌های ثالث در مخاصمه، مستلزم نفوذ و مداخله در کشور اشغال‌شده و نقض بی‌طرفی و ممنوع است (Razmetaeva, 2014: 760). سوم آن‌که حقوق بین‌الملل هنوز فاقد سازوکاری به‌منظور تضمین عملی تکالیف سه‌گانه دولت‌های ثالث است.

۴. گروه‌های مقاومت؛ تعهدات و مسئولیت‌ها

جنبش‌های مقاومت متشکل از افرادی هستند که اسلحه به دست می‌گیرند و معمولاً به روش‌های چریکی با یک دشمن اشغالگر می‌جنگند، بدون اینکه رسماً در ارتش کشور اشغال‌شده عضویت داشته باشند (Cassese, 1982: 188). ماهیت این گروه‌ها و اعضای آن‌ها به‌ویژه در حقوق حاکم بر ایشان و حقوقی که در مخاصمه از آن برخوردارند،

۱. اصل یک‌صد و پنجاه و چهارم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز که از «مبارزات حق‌طلبانه مستضعفین در برابر مستکبرین در هر نقطه از جهان حمایت می‌کند»، حمایت مزبور را منوط به «عدم هرگونه دخالت در امور داخلی ملت‌های دیگر» کرده است.

مؤثر است. همچنین تعهداتی که باید مورد احترام گروه مقاومت قرار گیرد و در صورت نقض، ممکن است موجب مسئولیت اعضا یا حتی دولت ذی ربط شود، در ادامه مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

۱-۴. ماهیت گروه‌های مقاومت

از منظر حقوقی، گروه مقاومت گروهی است که قادر به سازمان‌دهی شرکت‌کنندگان در عملیات نظامی است و تابع مستقلی در حقوق بین‌الملل محسوب نمی‌شود (Razmetaeva, 2014: 760). طبق ماده ۴ کنوانسیون سوم ژنو، اعضای گروه، مشروط به شرایطی که در ادامه خواهد آمد «رزمنده» تلقی شده و اگر به دست دشمن بیفتند، اسیر جنگی تلقی خواهند شد. بند ۲ ماده ۴ کنوانسیون سوم، اعضای «دسته‌های داوطلب و اعضای نهضت‌های مقاومت» را رزمندگان قانونی توصیف کرده است. بند ۶ ماده ۴ نیز مشروط به حمل علنی سلاح و احترام به مقررات حقوق جنگ، گروه‌ها و رزمندگان سازمان نیافته را نیز که در زمان ورود اشغالگران فرصت سازمان‌دهی نداشته‌اند، در برمی‌گیرد. بدیهی است اعضای گروه مقاومت یا حتی رزمندگان سازمان نیافته از حمایت‌های مربوط به غیرنظامیان برخوردار نخواهند بود. همچنین پس از ورود نیروی اشغالگر و تحقق اشغال، مقاومت سازمان نیافته در اسناد بین‌المللی به رسمیت شناخته نشده است و چنین افرادی رزمندگان نامشروع تلقی خواهند شد؛ کما اینکه بند ۴ مشترک ماده ۱۳ کنوانسیون‌های اول و دوم نیز، افراد درگیر در مقاومت غیر سازمان یافته پس از تحقق اشغال را تحت حمایت قرار نداده است. مقرر مزبور به این سبب موجه می‌کند که حق تعیین سرنوشت، حقی جمعی است و نه فردی (Pilloud et al, 1987: 53). ضمن اینکه توسعه رزمندگان به‌ویژه به رسمیت شناختن افراد سازمان نیافته، فاقد فرماندهی، بدون مسئولیت‌پذیری و احتمالاً بدون آموزش، سبب افزایش قربانیان مخاصمه می‌شود و هدف اساسی حقوق بشردوستانه را در کاهش قربانیان به خطر می‌اندازد. از طرفی، این نقد را نیز می‌توان مطرح کرد که محدود کردن اعمال حق دفاع

به وجود شرط سازمان‌یافتگی در وضعیت پس از استقرار اشغالگران، موقعیت اشغالگران را تثبیت می‌کند و در واقع به نفع دولت‌های مهاجم و متجاوز خواهد بود. لذا اگرچه از نظر حقوق طبیعی، مقاومت می‌تواند جنبه فردی داشته باشد؛^۱ اما ملاحظات فوق افراد را از مداخله فردی و غیر سازمان‌یافته در مخاصمه مسلحانه نهی می‌کند. بند ۲ ماده ۱۳ کنوانسیون‌های اول و دوم ۱۹۴۹، با چهار شرط، گروه‌های سازمان‌یافته را مشمول قواعد خود شناخته که عبارت‌اند از: داشتن سازمان‌دهی و فرماندهی،^۲ علامت مشخصه، حمل علنی سلاح و رعایت حقوق جنگ. شروط مندرج در بند ۶ ماده ۴ کنوانسیون سوم، روش‌های جنگی نیروهای سازمان‌یافته را محدودتر می‌کند، زیرا اقدام‌های چریکی خاصی نظیر حمله و گریز از طریق غافلگیری، اختفا در میان غیرنظامیان یا استفاده از نشان‌های غیرواقعی به‌موجب بشردوستانه ممنوع هستند و شرط احترام به این مقررات، این دسته‌ها یا افراد مشغول مقاومت را با محدودیت مواجه می‌کند؛ چنانکه در صورت ارتکاب چنین اعمالی از حمایت‌های حقوق بشردوستانه در خصوص رزمندگان قانونی محروم خواهند شد؛ بنابراین می‌توان گفت گروه‌های مقاومت ضد اشغال، در چارچوب بند ۲ ماده ۱۴ مشترک کنوانسیون‌های اول و دوم و بند ۲ ماده ۴ کنوانسیون سوم، می‌توانند حتی پس از وقوع اشغال نیز وارد درگیری شوند مشروط به آن‌که: سازمان‌یافته باشند؛ به یک‌طرف مخاصمه تعلق داشته باشند؛ انتظام نظامی و فرماندهی مسئول داشته باشند؛ علامت مشخصه ثابت و قابل تشخیص از دور داشته باشند و مقررات و عرف‌های جنگی را رعایت کنند. به‌جز

۱. بعضی قوانین اساسی نظیر قانون اساسی اسلواکی، استونی، یونان، اوکراین و پرو، بر جنبه «فردی» حق مقاومت (خارج از چارچوب موضوع خاص این مقاله) تصریح کرده‌اند. به‌علاوه در سیاق حقوق بشری، اگر این فرد انسانی است که قربانی زورگویی مقام عمومی می‌شود، دارنده حق مقاومت نیز خود اوست (Razmetaeva, 2014: 765).

۲. مقصود از شرط سازمان‌دهی این است که نهضت مقاومت، یک گروه کوچک مجزا نیست بلکه سازمانی نظامی متشکل از واحدهای رزمنده تحت فرماندهی است که ساختار کلی آن، اعضای نهضت را متحد می‌کند (Cassese, 1982: 169).

شروط مربوط به حمل آشکار سلاح، تعلق به سرزمین اشغالی و احترام به حقوق جنگ، سایر شروط در خصوص مبارزان سازمان نیافته (در مقابله با تهاجم) ضروری نیست و مبارزان سازمان نیافته نیز می‌توانند بدون آن‌که به سبب حمله به دشمن محاکمه شوند، به مقاومت بپردازند.

نمی‌توان از نظر دور داشت که پروتکل اول در ۱۹۷۷ این نوع مبارزات را در چارچوبی خاص، مخاصمه مسلحانه بین‌المللی برشمرد و این رویکرد، احتمالاً پیوند حق مقاومت با دفاع مشروع را تقویت می‌کند؛ اما باید توجه داشت که نخست، مقاومت قبل از تحقق اشغال، ضرورتاً سازمان‌یافته نیست و دوم، به‌رغم آن‌که در «کنفرانس دیپلماتیک تأیید مجدد و توسعه حقوق بین‌الملل بشردوستانه قابل‌اعمال در مخاصمات مسلحانه»، این ایده مطرح شد که جنبش آزادی‌بخش باید توسط یک سازمان منطقه‌ای بین‌المللی به رسمیت شناخته شود اما در متن پروتکل، چنین قیدی تصویب نشد (Pilloud et al, 1987: 53) طرح پیشنهاد مزبور ناشی از این واقعیت بود که حقوق بین‌الملل سنتی، دولت‌ها را موضوع اصلی خود می‌شناسد (Ford, 1968: 518)؛ اما به‌ویژه اکنون و با تحولات راجع به تابعان حقوق بین‌الملل و با توجه به پیشینه مذاکراتی فوق، چنین شرطی موضوعیت ندارد؛ مگر آن‌که شناسایی یک دولت جدید یا شناسایی حکومت جدید (ازجمله در فرض وقوع شورش علیه رژیم‌های فاقد مشروعیت و در چارچوب مخاصمات مسلحانه داخلی) مطرح باشد.

علاوه بر این باید در نظر داشت که پروتکل اول با اصرار برخی کشورها در مقام اعلام نظام حقوقی قابل‌اعمال در مبارزات ضد اشغال است و نه اعلام ماهیت چنین مخاصمه‌ای، زیرا این‌گونه مخاصمات ماهیتاً از گونه مخاصمات داخلی هستند (Momtaz & Ranjbarian, 2008: 50) و بدین سبب می‌توان آن‌ها را به سبب برخی ملاحظات سیاسی مخاصمات در حکم بین‌المللی یا بین‌المللی شده تلقی کرد (Gorelick, 1979: 93). روشن است که اگر تحولات پروتکل اول روی نمی‌داد مخاصمه میان گروه مقاومت و دولت اشغالگر مشمول ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های ژنو و اصل ملاحظات انسانی می‌بود

(Ford, 1968: 516). ضمن اینکه مقاومت‌های متکثر - یعنی در شرایطی که گروه‌های مقاومت متعددی وجود دارند که طبیعتاً همه آن‌ها قادر به کسب شناسایی بین‌المللی به‌عنوان نماینده مردم نیستند - به‌عنوان یک واقعیت انکارناپذیر بخشی از مشخصات مهم دنیای حاضر را تشکیل داده‌اند. از جمله «حماس» در غزه، اگرچه قادر به کسب موقعیتی نظیر سازمان آزادی‌بخش فلسطین نبوده است؛ اما در عمل وارد مخاصمه با اسرائیل شده است و شورای حقوق بشر نیز تلویحاً اقدام‌های گروه‌های متعدد مقاومت را در همین چارچوب تحلیل می‌کند (A/HRC/12/48: para 1842).

به نظر می‌رسد مخاصمه حماس و اسرائیل با رعایت سایر شرایط (به شرح بند آتی) می‌تواند وفق بند ۴ ماده یک پروتکل اول، مخاصمه بین‌المللی محسوب شود؛ لیکن در فرض تلقی مخاصمه به‌عنوان یک مخاصمه غیر بین‌المللی نیز همچنان تابع حقوق بین‌الملل بشردوستانه از جمله ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های ژنو، قواعد عرفی و جوهره اصول حاکم بر مخاصمات مسلحانه بین‌المللی خواهد بود (ICTY, 1995: para 126).

باین حال، عدم توجه گروه مقاومت به هر یک از شرایط مزبور وفق کنوانسیون، وصف قانونی گروه را زایل خواهد کرد و اعضای گروه به‌مثابه رزمندگان نامشروع تلقی خواهند شد که از حقوق حمایتی غیرنظامیان نیز به سبب مشارکت مستقیم در مخاصمه، بهره‌ای نخواهند برد. از آنجاکه شرایط برخورداری از حمایت‌های مزبور، میان گروه‌های مقاومت و سایر گروه‌های رزمنده داوطلب یکسان است (Melzer, 2009: 25)؛ بنابراین تفاوتی ندارد که یک گروه رزمنده به‌عنوان گروه مقاومت تلقی شود یا گروه چریکی مشمول مواد ۱۳ کنوانسیون اول و دوم و بند الف ماده ۴ کنوانسیون سوم (Ziaei 90: 2022: Bigdeli). به‌ویژه آن‌که گروه مقاومت نیز نیازی به شناسایی از طرف جامعه بین‌المللی ندارد. برخی گروه‌های فلسطینی نظیر گردان‌های الاقصی، کمیته‌های مردمی مقاومت و ارتش اسلام با هدف مقاومت مسلحانه در برابر اشغالگری اسرائیل تأسیس شده‌اند (A/HRC/12/48, para 215) که شمول عنوان نهضت یا گروه مقاومت بر آن‌ها مستلزم رعایت شرایط فوق است.

۲-۴. تعهدات نیروهای مقاومت

حقوق قابل‌اعمال در هر مخاصمه به ماهیت مخاصمه بستگی دارد. در حقوق بشردوستانه، مخاصمات بر اساس ابعاد و هویت بین‌المللی یا غیر بین‌المللی طرف‌های درگیر، تقسیم‌بندی و حقوق حاکم بر مخاصمه نیز بر همین اساس تعیین می‌شود (Saaed, 2008:21). مخاصمه میان گروه‌ها و نهضت‌های آزادی‌بخش با طرف اشغالگر به‌عنوان یک مخاصمه بین‌المللی شده، تابع قواعد این نوع مخاصمات است. لذا اگرچه گروه‌های مقاومت ممکن است به‌صورت چریکی و نامتقارن بجنگند اما حق به‌کارگیری سلاح و روش‌های جنگی برای آن‌ها نامحدود نیست؛ بنابراین رزمندگان مقاومت نیز باید مقررات لاهه و ژنو و سایر موازین حقوق بین‌الملل بشردوستانه ازجمله قواعد عرفی را رعایت کنند و ماهیت غیردولتی یا حتی سازمان نیافتگی آن‌ها، سبب عدم شمول مقررات جنگ نسبت به ایشان نخواهد شد. در نتیجه به‌مثابه تعهداتی کلی، این نیروها باید از مبهم‌سازی صحنه نبرد بپرهیزند که این تعهد شامل حمل‌علنی سلاح و در مورد گروه‌های سازمان‌یافته استفاده از یونیفورم یا نشانه مخصوص است. پایبندی به شرایط داشتن علامت مشخصه، حمل آشکار سلاح و رعایت قوانین جنگ، بر افراد عضو گروه مقاومت نیز لازم است و عدم پایبندی آن‌ها می‌تواند مشروعیت کل گروه را به‌عنوان گروه مقاومت از بین ببرد (Saaed, 2008:58).

برخی این نقد را مطرح کرده‌اند که عملاً رعایت چنین مقرراتی توسط نهضت‌های مقاومت ممکن نیست؛ مگر در جاهایی که آن‌ها کنترل را در دست گرفته باشند و این شرایط با روش‌های به‌اصطلاح پارتیزانی جنگ هم انطباق ندارد که مستلزم حرکت محرمانه، نپوشیدن یونیفورم و پنهان کردن سلاح و هویت در مراحل قبل از عملیات است. از این رو به نظر می‌رسد بند ۳ ماده ۴۴ پروتکل اول و رویه‌ها و تفسیرهای بعدی، با واقعیت‌های چنین مبارزاتی هماهنگ‌تر شده است. بر این اساس، حمل آشکار سلاح به‌منظور ایجاد تمایز میان مبارزان مقاومت و غیرنظامیان، «در هنگام درگیری نظامی» و نیز «در مدت‌زمانی که رزمنده برای دشمن قابل‌مشاهده است و درحالی‌که او مشغول

آرایش نظامی قبل از شروع حمله‌ای است که در آن شرکت می‌کند» ضروری است (Cassese, 1982: 190).

همچنین آن‌ها اجازه ندارند در میان جمعیت غیرنظامی مخفی شوند و استفاده از سپر انسانی توسط رزمندگان مقاومت ممنوع است. استفاده ناروا از علائم و نشان‌های حمایتی نظیر نشان‌های صلیب سرخ و خبرنگاران نیز ممنوع است و می‌تواند جنایت جنگی تلقی شود. استفاده از نیرنگ‌هایی برخلاف این قواعد، سبب می‌شود اشغالگران نیز حمایت‌های حقوق بشر دوستانه را ولو به صورت غیرقانونی کنار بگذارند و جمعیت غیرنظامی را هدف قرار دهند. تعهد به رعایت تمامی قواعد مربوط به شیوه‌ها و ابزارهای نبرد در مخاصمات بین‌المللی نیز برای نهضت مقاومت الزامی است.

ابهام اساسی در ارتباط با وضعیت فلسطین این است که آیا با توجه به اینکه فلسطین از سال ۲۰۱۴ عضو پروتکل اول شده ولی اسرائیل هنوز عضو آن نیست، آیا می‌توان همچنان مخاصمه میان حماس و اسرائیل را مخاصمه بین‌المللی شده و در نتیجه مشمول پروتکل اول دانست؟ اصل نسبی بودن معاهدات بین‌المللی که در ماده ۲۶ کنوانسیون ۱۹۶۹ وین راجع به حقوق معاهدات منعکس شده، مانع از تسری پروتکل اول به این مخاصمات است و کسسه نیز در سال‌های ابتدایی پس از تصویب پروتکل معتقد بود پروتکل تنها در روابط دولت‌هایی حاکم است که هر دو عضو آن باشند (Cassese, 1982: 190) با وجود این، از رویه دولت‌ها که در قطعنامه‌های مجمع عمومی منعکس شده و تفاسیر پروتکل اول چنین برمی‌آید که ماهیت بین‌المللی شده این مخاصمات جنبه عرفی داشته و بسیاری دیگر از قواعد پروتکل اول نیز فارغ از عضویت دولت‌ها، به عنوان قواعد حقوق بین‌الملل عرفی الزام‌آور هستند (Henckaerts, 2005: 387). از این رو مخاصمات حماس-اسرائیل می‌تواند به عنوان مخاصمه بین‌المللی تلقی شود و گروه‌های مقاومت فلسطینی نیز باید موازین مزبور را رعایت کنند.

۳-۴. مسئولیت بین‌المللی ناشی از اعمال متخلفانه گروه‌های مقاومت

اعضای گروه مقاومت با رعایت شروط فوق، طبق حقوق بین‌الملل رزمندگان مشروع هستند و به سبب اقدام مسلحانه خود مسئولیتی ندارند لیکن مشروعیت مقاومت، آن‌ها را از التزام به حقوق بشردوستانه معاف نمی‌کند (A/HRC/12/para 380) و چه بسا در مناطقی که گروه مقاومت بتواند کنترل سرزمین را در غیاب نیروهای رسمی دولت به دست بگیرد، به دیگر تعهدات بین‌المللی از جمله قواعد بین‌المللی حقوق بشر نیز متعهد خواهد بود. با این اوصاف، در صورت ارتکاب فعل متخلفانه، علاوه بر مسئولیت کیفری بین‌المللی مرتکبان در صورت ارتکاب جرائم بین‌المللی، موضوع مسئولیت بین‌المللی دولت نیز مطرح خواهد شد. اقدام‌های بازیگران غیردولتی اصولاً موجب مسئولیت دولت نیست (ILC, 2001: 52) ولی یکی از استثنائات مهم این اصل آن است که اقدام مزبور، توسط دولت کنترل یا هدایت شده باشد که در زمینه مقاومت مردمی تقریباً منتفی است. اگر مبنای حق مقاومت، دفاع مشروع تلقی شود ممکن است این فرضیه مطرح شود که اقدام‌های گروه مقاومت، به جانشینی از دولت و چه بسا مؤید به تأیید دولت است. با وجود این، نمی‌توان صرف تفویض دفاع به گروه مقاومت را به منزله تصدیق اقدام‌های متخلفانه از سوی دولت تلقی کرد و دولت در این موارد «تا حدی» مسئول شمرده خواهد شد که اقدام‌های افراد خصوصی را تصدیق کرده باشد.

بر این اساس، اقدام‌های مقاومت چه ناشی از حق مستقل مردم برای تعیین سرنوشت باشد و چه به‌عنوان بخشی از دفاع مشروع، فی‌نفسه قابل انتساب به دولت نیست و موجب مسئولیت بین‌المللی دولت نخواهد شد. از طرفی فرض دیگری قابل‌تصور است و آن اینکه گروه مقاومت، با در دست گرفتن کنترل بخشی یا تمام سرزمین، اقتدار حاکمیتی را اعمال کند. در این صورت ممکن است اعمال گروه مقاومت، وفق ماده ۹ مواد راجع به مسئولیت بین‌المللی دولت، عمل دولت تلقی شود (ILC, 2001: 49). موضوع دیگری که در سال‌های اخیر جلب‌توجه کرده، تعهد همه طرف‌های مخاصمه به تضمین حقوق بشردوستانه به‌موجب ماده یک مشترک

کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ است. بر همین اساس، نیروهای مقاومت نیز ممکن است دست به تأسیس محاکمی برای رسیدگی به جنایات جنگی بزنند. در واقع اگرچه این نیروها ممکن است فاقد اعتبار یک «دولت» و فاقد عنصر اساسی حاکمیت باشند، اما نظم درونی، سازمان‌دهی و انضباط واحدهای نظامی (Editors, 2018: 414) یا اجرای مقررات ابلاغی - حتی نسبت به شهروندان در قلمرو تحت کنترل - و چه بسا تضمین رعایت حقوق بشردوستانه نه تنها دور از انتظار نیست؛ بلکه یک ضرورت است. زمینه ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو، این گونه تفسیرها را تقویت می‌کند؛ زیرا نخست به ضرورت اجرای مقررات جنگ در جریان مخاصمه مسلحانه غیر بین‌المللی و تحمیل تعهداتی به «طرفین» چنین مخاصمه‌ای ارجاع داده است که تبعاً طرف غیردولتی را نیز درگیر می‌سازد.^۱ دیوان بین‌المللی کیفری نیز در قضیه بمبا،^۲ عدم بهره‌گیری از ظرفیت «نظام قضایی کاربردی نظامی» را موجب مسئولیت بمبا دانست که به‌عنوان یک فرمانده، مانع وقوع جنایات جنگی در حوزه کنترل خود نشده است (ICC, 2009, para 501)؛ بنابراین و فارغ از تفسیر ماده ۱۷ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری که به «نظام قضایی ملی» ارجاع داده است؛ تأسیس چنین محاکمی ممکن است در ایفای مسئولیت فرماندهان نظامی مخصوصاً برای رفع اتهام از خود نیز مؤثر باشد.

دولت فلسطین تاکنون به‌صراحت موضعی اتخاذ نکرده که به‌منزله پذیرش مسئولیت ناشی از اقدام‌های گروه‌های مقاومت باشد و درعین‌حال، ضمن انتقادات موردی از

۱. در همین زمینه دادگاه بخش استکهلم در قضیه هشتم سخانه، ایجاد دادگاه توسط بازیگران غیردولتی را مورد تأیید قرار داد. هرچند با عنایت به ماده ۷۵ پروتکل الحاقی اول، در هر صورت دادگاه باید از تضمینات دادرسی عادلانه یعنی استقلال و بی‌طرفی پیروی کند. به اعتقاد دادگاه سوئدی، انضباط نظامی و حفظ نظم و قانون در قلمرو تحت کنترل بازیگران غیردولتی مهم‌ترین اهداف تأسیس این دادگاه‌هاست. باوجوداین، چنین دادگاهی نیز باید مستقل، بی‌طرف و تضمین‌کننده الزام‌های دادرسی عادلانه برای متهم باشند؛ ازجمله این الزام‌ها عبارت‌اند از اصل برائت، حق دفاع، حق عدم خود اتهام‌زنی، حق محاکمه در زمان معقول، حق استماع شهود و ارجاع به ادله متهم، حق محاکمه علنی و حق تجدیدنظرخواهی.

عملکرد حماس، اغلب بر ضرورت خاتمه مخاصمه در غزه و نقش اشغالگری اسرائیل در مخاصمات جاری تأکید کرده است. بر این اساس، مشکل بتوان بر اساس موازین فوق، عملکرد حماس را موجبی برای مسئولیت دولت فلسطین قلمداد کرد؛ هرچند این مسئله خود می‌تواند موضوع پژوهش گسترده و مستقل دیگری باشد.

فرجام سخن

مقاومت و سر فرونیارودن در برابر ستم و تعدی، حقی است که در پرتو اندیشه حقوق طبیعی قابل تحلیل است؛ ضمن اینکه حقوق بین‌الملل به‌ویژه در وضعیت‌های اشغال خارجی، تبعیض نژادی و استعمار، این حق را برای مردمانی که حق تعیین سرنوشتشان مورد انکار واقع شده به رسمیت شناخته است. پروتکل اول ۱۹۷۷ مخاصمه‌ای را که در آن گروه‌های مقاومت به شکل سازمان‌یافته و با رعایت حقوق جنگ در مقابل قدرت اشغالگر می‌جنگند مشمول مقررات حاکم بر مخاصمات مسلحانه بین‌المللی دانسته و اسناد متعدد مجمع عمومی ملل متحد و دیگر نهادهای بین‌المللی نیز بر این حق صحه گذاشته است. از این رو می‌توان گفت مسلح کردن غیرنظامیان گاهی آخرین راه چاره برای حفظ تمامیت ارضی یک کشور است. با این حال، نظریه دفاع مشروع همه مخاصمات گروه‌های مقاومت یا مقاومت‌های سازمان‌نیافته با اشغالگران را پوشش نمی‌دهد؛ بنابراین حق مقاومت را در وسیع‌ترین شکل خود تنها می‌توان از مفاهیم حقوق بشر و مشخصاً حق طبیعی تعیین سرنوشت استنباط کرد؛ گرچه مجرا و ضوابط اعمال این حق، تابع حقوق بشردوستانه است. همان‌گونه که دفاع مشروع در چارچوب حقوق توسل به زور و به‌عنوان پیامد حق حاکمیت ملی برای دولت توجیه می‌شود و اجرای آن تابع ضوابط حقوق بشردوستانه است. در واقع اینکه حق توسل به زور و دست بردن به اسلحه چه مبنایی دارد؛ تأثیری بر قابلیت اعمال حقوق بشردوستانه ندارد. با این اوصاف، قدرت اشغالگر جز در قلمرو سرزمینی خود - و نه سرزمین‌های اشغالی - حق توسل به دفاع مشروع را ندارد و حق مقاومت، ابزار و رهیافتی برای

پایان بخشیدن به اشغالگری است که نخست خود نقض حقوق بین‌الملل است و دوم، قواعد راجع به تکلیف به خاتمه دادن آن، هنوز از منظر حقوقی مجمل باقی مانده است. به‌علاوه دولت‌های ثالث مکلف‌اند از دولت اشغالگر حمایت نکنند و وضعیت ناشی از اشغال را به رسمیت نشناسند. البته اعمال حق مقاومت، خالی از مسئولیت نیز نیست. نیروهای جبهه مقاومت ممکن است مسئولیت کیفری فردی بین‌المللی داشته باشند و از طرفی در وضعیت‌هایی خاص ممکن است اعمال گروه مقاومت، به دولت ذی‌ربط قابل استناد باشد و اسباب مسئولیت بین‌المللی دولت را نیز فراهم سازد. از این رو، اهتمام گروه مقاومت به رعایت حقوق بشردوستانه، هم به سبب حفظ موقعیت و مشروعیت حقوقی گروه و تعیین ماهیت مخاصمه و هم از حیث آثار و مسئولیت‌های مربوطه و پیشگیری از ورود آسیب بیشتر به غیرنظامیان سرزمین اشغالی، حائز اهمیت است.

در ارتباط با وضعیت فلسطین نیز می‌توان گفت مخاصمات میان گروه‌های مقاومت و دولت اشغالگر که به‌منظور خاتمه بخشیدن به وضعیت اشغال و دفاع از تمامیت ارضی کشور فلسطین انجام می‌شود؛ در همین چارچوب قابل ارزیابی است و نیروهایی مانند گردان‌های عزالدین قسام (وابسته به حماس) که غالباً دارای فرماندهی مسئول، سازمان‌دهی و نشان مشخصه هستند با رعایت حقوق جنگ، گروه مقاومت محسوب می‌شوند و به باور نویسندگان، بر پایه اصل تمامیت ارضی یک کشور مجازند در تمامی سرزمین‌های اشغالی در چارچوب حقوق بین‌الملل بشردوستانه و به‌منظور احقاق حق تعیین سرنوشت مردم فلسطین با قدرت اشغالگر وارد مخاصمه شوند.

References

- Bellamy, A. J. (2006). *Just Wars, from Cicero to Iraq*, Cambridge: Polity Press.
- Cassese, A. (1982). Resistance Movements, in: *Encyclopedia of Public International Law*, Vol 4, Rudolf Dolzer et al (eds), New York: North-Holland Publishing Company.
- Cassese, A. (1998). *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, Cambridge, Cambridge University Press.

- De Belle, S. (2008). Chained to cannons or wearing targets on their T-shirts: human shields in international humanitarian law, *International Review of the Red Cross*, 90 (872), 883-906.
- Editors (2018). On the Establishment of Courts in Non-international Armed Conflict by Non-state Actors: Stockholm District Court Judgment of 16 February 2017, *Journal of International Criminal Justice*, Vol 16(2), 403-424.
- Falk, R. and Burns W.(1991). The Relevance of International Law to Palestinian Rights in the West Bank and Gaza: In Legal Defense of the Intifada, *Harvard International Law Journal*, Vol.32, 129-157
- Finlay, C. J. (2008). Self-defence and the Right to Resist, *International Journal of Philosophical Studies*, Vol 16 (1), 85-100.
- Ford, W. (1968). Resistance Movements and International Law, *International Review of Red Cross*, No. 82, 515-531.
- Gabriel, J. (1988). The Economic Side of the Intifadah, *Journal of Palestine Studies*, 18(1), 198-213.
- Ghari Seyed Fatemi, S. M. (2011). *Human rights in the contemporary world*, Tehran: Shahre Danesh Publication. [In Persian].
- Gorelick, R. E. (1979). Wars of National Liberation: Jus Ad Bellum, *Case W. Res Journal of International Law*, 11 (1), 71-93
- Henckaerts, J, et al (2005). *Customary International Humanitarian Law, Vol. 1, Rules*, Geneva, ICRC.
- Heywood, A. (2010). *Keywords in politics and public law*, Translators: Amir Arjmand, Ardeshir & Basem Mavalizade, Tehran: Amirkabir Publication. [In Persian].
- Javid, M. J. (2018). *Philosophical schools of law*, Tehran: Khorsandi Publication. [In Persian].
- Karami, J. (1998). Clausewitz's idea of people's war, *Defense Policy Journal*, Number 22, 93-108. [In Persian].
- Katouzian, N. (2019). *Philosophy of Law*; first volume; Definition and nature of law, Tehran: Ganje Danesh Publication. [In Persian].
- Khen, M. (2011). Having It Both Ways: The Question of Legal Regimes in Gaza and the West Bank, *Israel Studies*, Vol. 16 (2), 55-80.
- Khosravi, A. (2006). *Legitimate defense and international courts*, Qom: Faragoft Publication. [In Persian].
- Lardo, M. (2020). The Occupying Power According to the International Humanitarian Law: Case Study in Gaza Strip, *Padjadjaran Journal of International Law*, Vol 4(2), 170-191.
- Locke, J. (2003). *Two treatises of government*, London: Yale University Press.

- Melzer, N. (2009). Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law, Geneva: ICRC.
- Momtaz, J. & Ranjbarian, A. (2008). *International humanitarian law, Internal armed conflicts*, Tehran: Mizan Publication. [In Persian].
- Movahed, Mohammad Ali (2002). *In the light of right and justice; From natural rights to human rights*, Tehran: Karnameh Publication. [In Persian].
- Muller, M. (2008). Terrorism, Proscription and the Right to Resist in the age of conflict, *Denning Law Journal*, Vol 20, 111 – 131.
- Ortynska, N. (2020). The Genesis of the People's Right to Resist, *Traektoriâ Nauki*, Vol 6(10), 2032-2038. [In Persian].
- Pilloud, C., et al (1987). *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Geneva: Martinus Nijhoff Publishers.
- Rahmatollahi, H. & Agha Mohammad Aghaei, E. (2018). *Natural rights and positive rights and their effects on the power structure and public law*, Tehran: Majd Publication. [In Persian].
- Rahmatollahi, H. (2009). *Transformation of power, State and Sovereignty, From the dawn of history to the age of globalization*, Tehran: Mizan Publication. [In Persian].
- Rasekh, M. (2015). *Lectures on the philosophy of right and the philosophy of public law*, Tehran: House of Humanities Thinkers Publication. [In Persian].
- Razmetaeva, Y. (2014). The Right to Resist and the Right Of Rebellion, *Jurisprudence*, 21(3), 758-784.
- Roberts, A. (1989). The Palestinians, the Uprising, and International Law, *Journal of Refugee Studies*, 2(1), 26-39.
- Roberts, A. (1990). Prolonged Military Occupation: The Israeli-Occupied Territories Since 1967, *American Journal of International Law*, 84(1), 44-103.
- Saaed, N. (2008). *Humanitarian law and emerging issues (Post-modern wars)*, Tehran: Khorsandi Publication. [In Persian].
- Sanaei, M. (2005). *Individual freedom and government's power*, Tehran: Hermes Publication. ([In Persian].
- Shirzad, Omid (2020). Communitarianism and public law :Proportion and Analysis, *Legal Research Quarterly*, 89, 371-397. [In Persian].
- Simma, B., et al (1991). *The Charter of the United Nations: A Commentary*, Vol. 2, Oxford, Oxford University Press.

- Talmon, S. (2013). Recognition of Opposition Groups as the Legitimate Representative of a People, *Chinese Journal of International Law*. Vol 12(2), 219-253.
- Tully, J. (1993). *An approach to political philosophy: Locke in contexts*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Walzer, Michael (2006). *Just and Unjust Wars*, New York: Basic Books.
- Ziaei Bigdeli, M. (2022). *Public International Law*, Tehran: Ganje Danesh Publication. [In Persian].

Cases and Materials:

- Human Rights in Palestine and other Occupied Arab Territories, Report of the United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict, A/HRC/12/48, 25 September 2009
- ICJ, Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion of 9 July 2004.
- ICJ, Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening), Judgment of 3 February 2012.
- ICTY, Prosecutor V. Dusko Tadic A/K/A "Dule", Decision on The Defence Motion for Interlocutory Appeal On Jurisdiction.
- ILC, Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two.